

It ‘Europeesk Hânfêst’ en it ûnderwiis yn it Frysk oan wjerskanten fan de steatsgrins, benammen yn ferbân mei de mooglikheid ta it oanspannen fan juridyske prosedueres

Sytze T. Hiemstra

Ynlieding

De wichtichste fraach fan dit stik is winliken: ‘Hoe kin de Nederlânske steat *juridysk* twongen wurde om foar foldwaande Frysktalich ûnderwiis (fak en fiertaal) yn de ferskillende ûnderwiistypen yn Fryslân te soargjen en syn ôfspraken op dat mêd folslein nei te libjen en út te fieren?’ Mar der komme mear saken op it aljemint dy’t de kwestje reitsje, lykas de situaasje yn en de relaasje mei de oare Fryslannen op dat stik. It liket my ta dat de provinsje Fryslân dêr ek mear noed foar stean moat.

By ûnderskate gelegenheden haw ik ek de frage nei de *direkte* of *yndirekte* wurking fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (sjoch de literatuerlist oan de ein fan dit artikel) op it rabat brocht, mar nea in befredigjend antwurd krige. En dan giet it my benammen om it (net of ûnfoldwaande) tapassen en neikommen fan kêst 8, it ûnderwiisartikel út it Hânfêst. En dat kin fan belang wêze as men jins rjocht (ek) by de *rjochter* helje wol. Ik haw de fraach ûnder oaren foarlein oan de Noard-Fries Thede Boysen (Sleeswyk Holslein) om de Dútske situaasje better te ferkennen. Soks kin neffens my likegoed fan belang wêze foar de Nederlânske.

De ûnderstelde wurking

De *Ried fan de Fryske Beweging* hat in skoft lyn de fraach ek foarlein oan in saakkundige (of saakkundigen?) en dy stelde dat Nederlân in *monistysk* stelsel hat foar it sluten fan ferdraggen. Dan hoege de ôfspraken út dy ferdraggen net earst yn wetten en regels fertaald te wurden, foardat se jilde.¹ Net eltse ôfspraak liket dêrfoar yn oanmerking te kommen. De Ried hat frege oft de oerheid troch de *rjochter* twongen wurde kin om de ôfspraken út it hânfêst (better) nei te libjen.

Neffens dy jurist binne der ek ôfspraken dy’t jilde tusken de oerheid en in ynternasjonale organisaasje. It Hânfêst befettet in protte fan soksoarte fan ôfspraken. As der gjin *streekrjochte* wurking is, dan soe men it neilibjen fan sokke ôfspraken nét troch de rjochter ôftwinge litte kinne. Dy ôfspraken jilde dan allinnich tusken – yn ús gefal – de Nederlânske oerheid en de Ried fan Europa en dy hawwe sadwaande gjin direkte wurking. In berop op de rjochter soe dan nét mooglik wêze.

Hawwe de Friezen dan in *deade mosk* taskood krigen mei it Hânfêst? En steane wy mei it each op it ôftwingen fan it nét neikommen - en dat is sa! - fan bgl. it ûnderwiisartikel út it Hânfêst (kêst 8) dan mei lege hannen as it giet om it befjochtsjen fan dat ûnderskreaune rjocht by de rjochter? De troch de Ried fan de Fryske Beweging rieplachte jurist ornearre dat de rjochtstreekse wurking fan it Hânfêst almeast mei rjocht negatyf beäntwurde wurdt, omdat de *measte bepalings* net foldogge oan kêst 93 fan de Grûnwet.² De jurist makke út de wurdkar

¹ Soks wurdt in *dualistysk* stelsel neamd en is te finen by inkelde oare Europeeske lannen.

² Yn kêst 93 fan de Grûnwet is fêstlein, dat bepalings fan ferdraggen ‘[...] die naar hun aard en inhoud eenieder kunnen verbinden, verbindende kracht hebben [...]’.

fan it Hânfêst op dat allinnich de ferdrachpartijen holden binne oan de ferdrachbepalings en dat is de Nederlânske oerheid.

De oanbelangjende jurist hat ek nei de Dútske situaasje sjoen en stelt fêst dat dêre ‘bij uitzondering ten aanzien van artikel 9 van het Handvest’ (oangeande it brûken fan in minderheidstaal yn it ferkear mei rjochterlike autoriteiten) wol steld is dat der in *direkte* wurking bestiet en dat soks foar Nederlân nét it gefal is en ek net te ferwachtsjen falt.

Wol is der sprake fan rjochtstreekse wurking fan de kêst 4 en 5 fan it Hânfêst, dêr't yn fêstlein is dat der *gjin beheinende* wurking wêze mei as it giet om it ‘Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens’ (*EHRM*) en it ‘Internationale Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten’ (*IVBPR*).

Yn it ‘Ramtferdrach foar de beskerming fan nasjonale minderheden’ (it saneamde ‘Ramtferdrach’), dat Nederlân ek ratifisearre hat, steane yn kêst 10 inkelde bepalingen oer it brûken fan in minderheidstaal en de oanbelangjende jurist is fan betinken dat dy ek gjin rjochtstreekse wurking takomt, omdat it om bepalingen giet dy't jilde foar ‘partijen’ en net foar ‘eenieder’.

Út syn tige beheind jurisprúdinsje-ûndersyk soe boppedat bliken dwaan dat ek de Hege Ried (‘Hoge Raad’) fan betinken is dat oan it Hânfêst gjin direkte wurking takomt.³ En it CBB hat in útspraak dien oangeande de procestaal en annotator Sewandono wie likegoed fan miening dat oan it Hânfêst gjin rjochtstreekse wurking takomt.⁴

De troch de Bewegingsried rieplachte jurist tinkt dat it jin beroppe op de rjochtstreekse wurking fan bepalingen fan it Hânfêst in dearinnende is. Hy ornearret dat oan de bepalingen, *op betingst fan útsûnderings* (*‘behoudens uitzonderingen’*), gjin direkte wurking takend wurde moat. De rjochtsgelearde advisearre de Ried om in *oar spoar* te kiezen om syn doel te berikken.

Dêr bin ik noch net oan ta. Moat men it der no mar by sitte litte? En de rjochter mar ferjitte? Bygelyks by it ôftwingen fan ûnderwiiskêst 8 fan it Hânfêst? Kin dat kêst bygelyks ek net hiel goed sa'n ‘uitzondering’ wêze?

Earst dus dôchs noch mar ris wat fierder om ús hinne sjen en it net te gau sitte litte ...

Grûnrjochten

Wat is de ferhâlding tusken *ynternasjonaal* rjocht en *nasjonaal* rjocht? Hokfoar betsjutting hat it ynternasjonaal rjocht foar de nasjonale rjochtsoarder? Op hokfoar wize en ûnder hokfoar betingsten kin it ynternasjonale rjocht binnen it nasjonale rjocht tapast wurde? Twa teoryen dêroer bestride inoar, de *monistyske* en de *dualistyske*. Dr. D.H.M. Meuwissen hat dy posysjes beskreaun yn syn publikaasje oer ‘Grondrechten’ (1984). Ik folgje yn it neikommende syn útlis. Neffens de *dualisten* fynt it ynternasjonale rjocht syn oarsprong yn de wil fan de steaten, foarsafier't dy yn ferdraggen útdrukt wurde. Wol in ynternasjonale regeling foar de steatsboargers betsjutting krije, dan is it *needsaaklik* dat dy neffens in yn de Grûnwet fêstleine proseduere *yn nasjonaal rjocht (almeast in wet) omset wurde* (de saneamde

³ Arrest wiisd oangeande in beropsskrift yn de Fryske taal: HR 17 april 1996, BNB 1996/219.

⁴ CBB 19 jannewaris 2009, AB 2009, 100. It CBB is ‘College van Beroep voor het bedrijfsleven’, de heechste bestjoersrjochter yn Nederlân op it mêd fan sosjaal-ekonomysk bestjoersrjocht. In ‘annotator’ is ien dy't rjochtsgeleard kommentaar fersoarget op in fonnis, arrest of útspraak fan in rjochter of rjochterlik kolleezje.

*transformaasje*lear). Yn dat gefal kin fan in direkte tapassing fan in ferdrach troch de nasjonale rjochter gjin sprake wêze. It stânpunt fan it *monisme* stiet dêr rjocht foaroer. Neffens dy teory foarmje nasjonaal en ynternasjonaal rjocht *ien* rjochtsoarder. It ynternasjonaal rjocht kin dan ek *direkt* binnen de nasjonale rjochtsoarder en benammen troch de rjochter tapast wurde. *Transformaasje fan in ferdrach yn nasjonale wetjouwing is dan nêr needsaaklik*. Neffens Meuwissen binne nasjonaal en ynternasjonaal rjocht *net sa skerp skaat* as it dualisme bewear. By einsluten giet it om posityf rjocht en de realisaasje fan in rjochtsidee. Der is ynternasjonaal rjocht dat in twingend karakter hat ('jus cogens') en de steaten moatte harren dêr sadwaande oan hâlde.

Meuwissen hantearret yn syn skôging twa begripen 'interne werking' en 'zelfwerking', dy't fan grut belang binne foar it fraachstik. By *ynterne* wurking giet it om alle rjochtsgefolgen dy't oan ynternasjonaal rjocht (bgl. in ferdrach) ferbûn wurde troch de nasjonale rjochtsoarder. Aard en omfang fan dy rjochtsgefolgen wurde inkeld en allinnich bepaald troch it nasjonale konstitúsjoneel rjocht (ûnder oare de Grûnwet). It ynternasjonale rjocht hat der allinnich belang by *dât* syn foarskriften neikommen wurde, mar op *hokfoar wize* of *binnen hokfoar ramt* oft dat resultaat berikt wurdt, dat wurdt oerlitten oan it nasjonale rjocht (de steaten dus). Hoe't de steaten de útfiering en útwurking fan it ynternasjonale rjocht organisearje, is de *ynterne* wurking. It soe bygelyks wêze kinne dat út krêft fan de grûnwet alle ynternasjonaal rjocht *yn in nasjonale wet omset wurde moat* (bgl. yn Italië of Grut-Brittannië) en is dan dualistysk fan aard. It kin ek sa wêze dat neffens de grûnwet ynternasjonale ferdraggen, *sûnder transformaasje*, tapast wurde kinne en neffens Meuwissen is dat yn Nederlân it gefal.

Fan belang is ek de fraach wat de rjochtskrêft is fan nasjonale wetjouwing dy't mei it ynternasjonale rjocht *yn striid* komt. Yn de iene steat hâldt sa'n wet syn rjochtskrêft, yn de oare steat mei de rjochter nasjonale wetten *toetse* oan ynternasjonale ferdraggen en as it nedich is dy bûten tapassing ferklearje. Yn alle gefallen wurdt de *ynhâld* fan de *ynterne* wurking fan it nasjonale rjocht lykwols inkeld troch it nasjonale steatsrjocht beskaat. It begryp *selswurking* (ek wol oantsjut as 'selfexecuting', of as 'directe toepasbaarheid', 'rechtstreeks werkende') hat in *juridysk-technyske* betsjutting en slacht op de fraach oft in ferdrachsbepaling bygelyks *geskikt* is om *direkt* – sûnder neiere wetlike útwurking – tapast te wurden, of troch de rjochter of bestjoersorganen, of troch de boargers. Yn dat gefal moat it ferdrach dus ynterpretearre wurde en kritearium dêrby is sadwaande oft *neiere wetjouwing* foar dy direkte tapassing needsaaklik is. Sa kinne sosjale grûnrjochten yn gâns gefallen nêr as selswurkjend beskôge wurde. De Nederlânske rjochter kin der bygelyks net folle mei as de needsaaklike (*útfierings-*)*wetjouwing* net ta stân brocht is. By de frijheidsrjochten leit dat almeast oars: boargers kinne der foar de nasjonale rjochter direkt in berop op dwaan.

Hoe sit ien en oar yn Nederlân? Yn kêst 93 GW wurdt steld dat bepalings fan ferdraggen en ynternasjonale besluten nei it bekend meitsjen, *ferbinende* krêft hawwe. Dat betsjut dat oan dy bepalings 'interne werking' takend wurdt. It is net needsaaklik om dy earst mei help fan in wet yn Nederlânsk rjocht oer te bringen (te transformearjen). It moat dan, neffens art. 93, lykwols gean om bepalings 'die naar inhoud een ieder kunnen verbinden'. De algemiene opfetting is dat it dan oer 'zelfwerkende' ('selfexecuting, direct toepasbare, rechtstreekse werkende') ferdrachbepalings giet. Dat binne sadwaande ferdrachbepalings, dy't – *sûnder dat neiere wetlike útwurking needsaaklik is* – *direkt* troch de Nederlânske rjochter, de oerheidsorganen en de boargers ynroppen wurde kinne c.q. tapast. Út krêft fan de Grûnwet is de *ynterne* wurking fan it ferdrachrjocht dus *beheind* ta **dy** groep ferdrachbepalings. Net-selswurkjende bepalings út ferdraggen hawwe dy *ynterne* wurking net. Dy lizze allinnich 'een

verplichting aan de staat op, welke zich uitsluitend daarvan kan kwijten door *adequate wetgeving tot stand te brengen*' (s. 132). Yn dat gefal hawwe boargers en oerheidsorganen (dêrûnder begrepen de rjochter) allinnich mei dy wetjouwing te krijen: 'Het 'openbreken' van de Nederlandse rechtsorde ten behoeve van het internationale recht heeft dus een beperkte strekking'. De 'onschendbaarheid van de wetgeving' is dêrmei lykwols trochbrutsen. Kêst 94 GW hâldt ommers yn dat Nederlânske wetjouwing net tapast wurde mei, as soks yn striid komme soe mei 'een ieder verbindende bepalingen' fan ferdraggen en besluten fan folkerjochtlke organisaasjes. Dat betsjut yn it foarste plak it *primaat* fan it *ynternasjonale rjocht*: "De staat is gehouden ook zijn wetgeving aan te passen bij de inhoud van het geschreven internationale recht. Dit primaat geldt ook binnen de Nederlandse rechtsorde: dit primaat heeft als het ware 'interne werking'". Vervolgens dat de rechter bevoegd is op de naleving van dit primaat toe te zien. Hij mag wetten aan verdragen toetsen' (s. 132). Art. 94 beheint toetsing allinnich ta 'een ieder verbindende, zelfwerkende verdragsbepalingen'. Dat liket my foar kêst 8 fan it Europeesk Hânfêst ek it gefal.⁵

En as in rjochter wier neat op dat mêd toetse kinne soe, dan is it de heechste tiid om dat kêst mei syn ûnderdielen te transformearjen yn Nederlânske wetjouwing, sadat bygelyks it 'substansjeel' oanpart ('article 8, sub-paragraph b, level ii') dat it Frysk yn it basisûnderwiis hawwe moat en it 'yntegraal' part dat foar it Frysk yn it fuortset ûnderwiis needsaaklik is ('article 8, sub-paragraph c, level iii'), wól oan it rjochterlik oardiel te toetsen is (sjoch ek fierderop).

Hoe sit it yn Dútslân?

Thede Boysen, in Noard-Fryske goekunde en politikolooch ('Verwaltungswissenschaftler'), is ek aardich saakkundich op it oanbelangjende mêd.⁶ Hy wie sa freonlik en stjoer my it ien en oar ta oer de taalsituaasje by de Friezen dêre. Hy lit my witte dat it *Europeesk Hânfêst* dêre, lykas it *Ramtfedrach* in *direkte* wurking hat.⁷ Tige soe men dan sizze, mar dan komt der in aap út 'e mouwe. De swierrichheid yn Dútslân is, dat net it federale nivo ferantwurdlik is foar de taalpolityk, mar dat de saneamde 'Länder' dat binne, û.o. foar de *skoallen*, de hege skoalle ('Hochschule) en radio/telefyzje ('Rundfunk'), en dat dy gjin of amper ferplichtings sjogge.

Thede hat my fandatoangeande in *rapport* en in *stúdzje* takomme litten om in better ynsjoch te krijen yn de juridyske problematyk en de aktuele situaasje yn Sleeswyk-Holstein. Thede erkent dat men yn 'Nordfriesland' noch leare moat om mei it Hânfêst om te gean, sadat it syn folsleine wurking krije kin. De mooglikheden fan dat ynstrumint moatte noch *better* en *fierder ûndersocht* wurde en dat freget in grutte en trochgeande ynspanning. **Yn dat ramt trunet er ús oan om as Friezen oan wjerskanten fan de grins nau gear te wurkjen om ta in passende politike strategy te kommen.**⁸ Dat liket my likegoed fan grut belang! Wy sille ús yn dat ramt dus ek rjochtsje moatte ta Deputearre en Provinsjale Steaten fan de provinsje Fryslân.

⁵ D.H.M. Meuwissen, *Grondrechten. Behandeling van de grondrechten met hun juridische, maatschappelijke en filosofische achtergronden*, Utrecht/Antwerpen, 1984, s. 126-136)

⁶ These Boysen is 'Leiter des Ministerbüros' by it 'Wirtschaftsministerium' fan Sleeswyk-Holstein.

⁷ Thede Boysen, mailberjocht 8 okt. 2016: '[...] sie ist geltendes Bundesrecht, so wie ein Gesetz, dass der Bundestage erlassen hat.'

⁸ Thede Boysen, mailberjocht 9 okt. 2016: 'Wie bereits erwähnt, halte ich die Sprachencharta und die Rahmenkonvention für nützliche Instrumente, um der berechtigten Anerkennung des Friesischen in Deutschland und den Niederlanden näher zu kommen. Es erfordert aber auch eine geeignet abgestimmte politische Strategie seitens der Friesen. Auch wenn die politische Systeme und Rechtstraditionen in den beiden Staaten unterschiedlich sind, wäre es bestimmt zu unserem Nutzen, wen wir uns darüber austauschen.'

De tapassing fan it Hânfêst

Ien fan de publikaasjes dy't Thede my tastjoerde wie in stúdzje fan Oliver Kruse oer it tapassen fan it Hânfêst yn Sleeswyk-Holstein.⁹ As ien fan de kritykpunten op it Hânfêst neamt Kruse it 'nur schwach ausgestaltete Durchsetzungsmechanismus' (s. 12). By it net neikommen fan de oerienkommen ferplichtings binne gjin sanksjes of strafmaatregels mooglik.¹⁰ Oer it generaal kin men jin sadwaande in gong nei de rjochter besparje, mar dat skynt *net absolút* te wêzen as de ûnderskreaune bepalings mar 'konkreet' genôch binne. Dat liket ûnder mear it gefal te wêzen *mei ûnderwiiskêst 8* fan it Hânfêst.¹¹

Neffens my stiet de doar fan de rjochtbank dus ek foar ús yn Fryslân dochs noch op in kier. Der moatte dus sa gau mooglik prikken yn it wurk steld wurde om soks better nei te gean en in proses op gong te bringen om de folsleine tapassing en ymplementaasje fan bygelyks kêst 8 fia dy wei (ek) ôf te twingen. Lykas bekend wurdt dat kêst noch hyn ofte nei net neikommen en goed ymplementearre (sjoch ek fierderop). It liket dêrom doel te hawwen om de Provinsje te freegjen om soks nei te gean en om (folle) mear striid te leverjen. En om in berop te dwaan op de hiele 'Fryske Beweging' (yn romme sin nommen) om in *spesjaal fûns* yn it libben te roppen om *proseskosten* út betelje te kinnen. De ûnderwiisdiskriminaasje fan it Frysk hat no langernôch duorre! It is fiif foar tolven ...

Yn Dútslân binne 'Bund' en 'Länder' oerienkommen om it Deensk, it Heech- en Leechsorbysk, it Noard-Frysk ('Nordfriesisch') en Sealterfrysk ('Saterfriesisch') en it Romani (of 'Romanes'), d.w.s. de taal (of talen) fan de *Roma* (ynklusyf de *Sinti*), as *minderheidstalen* en it Leechdútsk ('Platt') as *regionale* taal ûnder de beskerming fan it Hânfêst te bringen. It

⁹ Oliver Kruse, *Anwendung der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitssprachen in Schleswig-Holstein*. Bachelor-Thesis für die Laufbahnprüfung der Laufbahngruppe 2, 1. Einstiegsamt, Fachrichtung Allgemeine Dienste im Land Schleswig-Holstein ein gerichtet beim Fachbereich Allgemeine Verwaltung der Fachhochschule für Verwaltung und Dienstleistung Altenholz Studienjahrgang 2013/2016. Verfasser: Oliver Kruse, Erstkorrektor: Prof. Dr. Jochen Beutel; 60 siden.

¹⁰ Kruse, s. 12: 'Statt eines Beschwerdeverfahrens oder einer möglichen Unterstellung unter die Jurisdiktionskompetenz des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte wurde mit dem Berichtswesen die schwächste Form der Umsetzungskontrolle eines völkerrechtlichen Vertrags gewählt. Allenfalls eine formelle Empfehlung des Ministerkomitees des Europarates ist möglich. Eine strikteres Kontrollverfahren fand unter den Mitgliedstaaten des Europarates indes keine Mehrheit, was Unter anderem auf Befürchtungen einzelner Staaten vor Desintegrationsbestrebungen der Minderheiten zurückzuführen ist.'

¹¹ Kruse, s. 13-14: 'Grundsätzlich begründet die Charta keine vor Gericht einklagbaren individual- oder Gruppenrechte, sondern stellt eine rein völkerrechtliche Verpflichtung gegenüber dem Europarat und den anderen Vertragsparteien dar. Es kann jedoch **nicht vom vornherein ausgeschlossen werden**, dass die von der Charta statuierten Rechtssätze auch subjektive Rechte enthalten, **auf die sich Betroffene vor nationale Gerichten berufen könnten**. Dies konnte vor allem solche Normen betreffen, die ihrer Struktur nach **ausreichend konkret und bestimmt gefasst sind. Als Beispiel hierfür kann der Art. 8 mit seinen relativ präzisen Ausführungen zum Bildungswesen angeführt werden, der aufgrund seines hohen Bestimmtheitsgrades auch eine unmittelbare Anwendbarkeit in den einzelnen Vertragsstaaten entfalten könnte**. Eine solche Anwendbarkeit könnte mithin dazu führen, dass sich **der Einzelne ohne Umsetzung durch ein Gericht vor Staatlichen Behörden oder Gerichten auf sie berufen könnte**.' [*fetprint fan my, sth*] [...] 'Festzuhalten bleibt jedoch, dass die Charta prinzipiell nicht für eine unmittelbare Anwendbarkeit konzipiert wurde. Sie verfolgt somit im Kern keine individual- oder kollektivrechtlichen Ansätze, sondern begründet grundsätzlich nur zwischenstaatliche Verpflichtungen. Der vom der Charta verliehene Rechtsstatus kommt allein den betreffenden Sprachen selbst und eben nicht ihren Sprechern zu. Letztlich wirkt die Charta vor allem mittelbar, indem jedes Gesetz im Sinne des Gebotes der völkerrechtsfreundlichen Auslegung so zu interpretieren ist, dass Verstöße gegen völkerrechtliche Verpflichtungen möglichst zu vermeiden sind. Nach der Ratifizierung durch die Bundesrepublik Deutschland gilt die Charta in Deutschland als Bundesrecht dass nachrangiges Recht bricht und auch gegenüber sonstige Bundesgesetzen grundsätzlich als die speziellere Norm anzuwenden ist.'

Romani falt allinnich ûnder diel II dêrfan, de oaren ek ûnder diel III en dat jout mear rjochten en plichten.¹² Formeel waard it Hânfêst op 1 jannewaris 1999 fan krêft.

Mindertalleepolityk en de kompetinsjeferdieling yn de ‘Bundesstaat’ Dútslân

Prof. dr. Stefan Oeter, direkteur fan it ‘Institut für Internationale Angelegenheiten’ fan de ‘Universität Hamburg’ hat yn 2008 in koart rapport skreaun oer de Dútske mindertalleepolityk en de ferdieling fan it foech binnen de bûnssteat Dútslân.¹³ Hy komt ta de konklúzje dat de Dútske Bûnssteat gjin folslein konsept hat foar syn mindertalleepolityk en dat de ferskillende ‘Länder’ har eigen tradysjes en weardefoarstellings hawwe. It byld is sadwaande tige fragmintarysk en rjochte op spesifike minderheden.¹⁴ It federale ferskaat kin in foardiel hawwe, mar ek in neidiel wêze. Minderhedepolityk is ‘*gesetzgeberisch von reinen Länderkompetenzen geprägt*’, û.o. op it mêd fan it ûnderwiis, de wittenskip, de kultuer, de media en it bestjoer. De ‘Bundesgesetzgeber’ kin gjin wetlik ienheidsramt foarskriuwe. Ek it útfieren fan regelings is in saak fan de ‘Länder’ en dat rekket benammen de kultuerpolityk. Dochs hat de ‘Bund’ in foet oan de grûn krige as it giet om it *finansjeel* stimulearjen fan beskate *kulturele* aktiviteiten. Hoewol’t soks in frij wiffe grûnslach is, hat it de steat net ôfholden fan gâns aktiviteiten op dat mêd, omdat it argumint fan de ‘gesamtstaatlichen Interesse’ as rjochtfeardiging brûkt wurde koe.

De fraach is dan fansels oft dat argumint ek jildt foar de *mindertalleepolityk*.¹⁵ By it neikommen fan de hannelingsferplichtings dy’t it Hânfêst jout, moat it antwurd *nee* wêze as it om de ‘Bund’ giet. Dat moatte de ‘Länder’ sels dwaan.¹⁶ Dy moatte sels passende maatregels nimme op it mêd fan *wetjouwing* en *bestjoer*.¹⁷ Yn dat ramt komt ek de fraach op oft de ûnderwiiswetten foar it Frysk yn Westerlauwersk Fryslân foldogge oan de ferplichtings dy’t it Hânfêst oan de Nederlânske steat opleit. **En dan is it antwurd dat dy ynlânske wetten**

¹² Sjoch: Kruse, s. 16.

¹³ Stefan Oeter, *Minderheitenpolitik und das bundesstaatliches System der Kompetenzverteilung. Kurzgutachten*. Universität Hamburg, Institut für Internationale Angelegenheiten, den 4. Dezember 2008 [16 siden].

¹⁴ Oeter, ‘Diese Politik (und das diese Politik spiegelnde Recht) ist jeweils historisch aus ganz spezifischen Entstehungsbedingungen heraus entstanden und auf einem je eigenen Entwicklungspfad gewachsen, ist also schon aus historisch-genetischen Gründen spezifisch je nach konkretem Kontext. Zum anderen ist Minderheitenpolitik in Deutschland auch aufgrund der bundesstaatlichen Struktur schon von Anfang an auf Differenz angelegt, folgt den je eigenen Politiktraditionen und Wertvorstellungen der einzelnen Länder. Aus einer dezidiert föderalen Perspektive kann es in Deutschland insoweit per definitionem keine von Anfang einheitliche Minderheitenpolitik geben, sondern nur eine je nach einzelner Minderheit und einzelner Land spezifische Politik im Blick auf eine konkrete Problemkonstellation.’

¹⁵ Oeter, ‘Kultur-, Medien- und Schulpolitik zugunsten einer bestimmten, meist recht lokalisierten Minderheit ist per se zunächst ureigene Materie der Landespolitik und kann – gerade auch angesichts des fragmentierten Charakters von Minderheitenpolitik in Deutschland – schwerlich zur gesamtstaatlichen Aufgabe erklärt werden. Selbst das Eingehen relativ weitreichender völkerrechtlicher Verpflichtungen, die den deutschen Staat gesamthaft dazu verpflichten, bestimmte Schutzstandards einzuhalten, begründet an sich noch kein ‘gesamtstaatliches Interesse’, da nach allgemeinen Kategorien die Erfüllung völkerrechtlicher Verpflichtungen der staatlichen Ebene obliegt, in deren sachlichen Kompetenzbereich die Verpflichtung fällt.’

¹⁶ Oeter, ‘Handelt es sich – wie bei den Ratifikation der Europäischen Charta der Regional-, oder Minderheitensprachen eingegangene Verpflichtungen – um Handlungspflichten, die prinzipiell von den Ländern im Rahmen ihrer landeseigenen Zuständigkeiten zu erfüllen wären, so begründet das Pflichten der Länder, in einem bestimmten Umfang tätig zu werden oder bestimmte den völkerrechtlichen Vertrag verletzende Maßnahmen zu unterlassen, begründet aber keine neuen Befugnisse des Bundes, an Stelle der Länder zu handeln.’

¹⁷ Oeter, ‘Der völkerrechtliche Vertrag gilt als innerstaatlich anwendbares Recht im Range eines Bundesgesetzes. Sind die vertraglichen Verpflichtungen *nicht bestimmt und präzise* genug, um unmittelbar als einzelfallbezogenes Recht angewendet zu werden, so verpflichten sie zumindest den Landesgesetzgeber und die Landesverwaltung, das in ihnen vorgegebene Programm durch geeignete Maßnahme in *Gesetzgebung* und Verwaltung zu verwirklichen’ [fetprint fan my, sth].

(lang) net foldogge oan de easken fan it Hânfêst en dat ek de útfiering noch lang net doocht (sjoch ek fierderop).

It stimulearjen fan mindertallen troch de Dútske steat ('Bund')

De fragile algemiene grûnslach fan de foechferdieling tusken 'Bund en 'Länder' ferklearret ek de grutte ferskillen yn behanneling fan minderheden. Benammen de Denen, mar ek de Sorben, Roma (en Sinti) hawwe dêr yn de rin fan de tiid lykwols fan profitearre. Dat is foar de Noard-Friezen en Sealter Friezen *folle minder* it gefal.¹⁸ De ûnderhannelings tusken steat, lân en minderheid ferrinne gauris tige muoisum.¹⁹

It bûnsregear moat him bygelyks nei bûten ta (de Ried fan Europa) ferantwurdzje as de oangiene ferplichtings net of amper neikommen wurde, mar 'es fehlt dem Bund weithin an den Zuständigkeiten, um bei Defiziten in der Erfüllung der völkervertraglichen Pflichten kompensierend einzugreifen'. De 'materielle Erfüllung der übernommenen völkerrechtlichen Verpflichtungen obliegt aber inhaltlich weitgehend den Ländern, da die im Vertrag berührten Regelungsgegenstände weitgehend Materien reiner Länderkompetenz darstellen.'²⁰

---

¹⁸ Oeter, 'Vor dem Hintergrund der geschilderten allgemeinen Kompetenzlage erklärt dann auch die extreme Unterschiedlichkeit, die die Politik des Bundes im Blick auf einzelne Minderheiten kennzeichnet. Ein Teil der nationalen Minderheiten in Deutschland profitiert von ganze spezifischen, historisch gewachsenen Sonderregimen der Förderung. Dies gilt vor allem für die Dänen in Schleswig-Holstein, in einem deutlich geringerem, aber immer noch nennenswerten Umfang auch für die Sorben in Sachsen und Brandenburg sowie die Sinti und Roma. Andere Volksgruppen insbes. die *Friesen*, haben dagegen kein derartiges Sonderarrangement im Rücken und sind damit weitgehend auf die Finanzkraft (und den politischen Goodwill) der jeweiligen Sitzländer verwiesen, können vom Bund allenfalls kleinere ergänzende Hilfen in Form gelegentlicher Projektförderung erlangen.'

¹⁹ Oeter, 'Keinerlei institutionelle Förderung des Bundes gibt es dagegen bislang für die anderen Minderheiten in Deutschland, insbes. die *Nordfriesen* in Schleswig-Holstein und die *Saterfriesen* in Niedersachsen. Zwar erhalten auch diese Volksgruppen immer wieder einmal Fördermittel des Bundes in Form von spezifischen Projektförderungen. Angesichts des sehr unterentwickelten Institutionensystems dieser Gemeinschaften haben diese jedoch erhebliche Probleme, das aufwendige Verfahren der Projektförderung überhaupt administrativ angemessen zu bewältigen. Ohne einen (wenn auch kleinen) professionellen Stab von Administratoren ist es schwierig bis fast Unmöglich, die administrativ relativ aufwendigen Verfahren der Projektförderung ordnungsgemäß zu durchlaufen und bewilligte Mittel dann auch den Regeln entsprechend zu verwalten. In einem anstehenden größeren Projekt zugunsten der Nordfriesen soll daher vom Bund die bauliche Investition für eine Geschäftsstelle finanziert werden; während das Land Schleswig-Holstein dann dauerhaft die personelle Mindestausstattung einer derartigen Geschäftsstelle finanzieren müsste. Es ist jedoch nicht verwunderlich, dass finanzschwache Länder derart langfristig angelegten Bindungen von Haushaltsmittel scheuen und die Verhandlungen zwischen Bund, Land und Minderheit daher recht schleppend verlaufen sind.' [...] 'Soweit die Verantwortung der Länder betroffen ist, ist dies in gewissen Umfang unvermeidbar, ja geradezu logisch (und beabsichtige) Systemfolge des föderalen Staatsaufbaus der Bundesrepublik. Soweit die Förderpraxis des Bundes betroffen ist, wird man diesen Befund als problematisch ansehen müssen.'

²⁰ Oeter, 'In der vorstehend beschriebene Kompetenzstruktur fehlt es dem Bund weithin an den Zuständigkeiten, um bei Defiziten in der Erfüllung der völkervertraglichen Pflichten kompensierend einzugreifen. Das verfassungsrechtliche Kompetenzverteilungssystem überlässt mithin die Umsetzung der beiden erwähnten Verträge [*Europeesk Hânfêst en Ramtferdrach, sth*] fast völlig dem Belieben der Länder. Zwar handelt es sich – wie oben schon erwähnt – rein formal bei den Vorgaben der von der Bundesrepublik Deutschland ratifizierten Verträge um Bundesrecht, das als solches die Länder in Gesetzgebung, Verwaltung und Rechtsprechung bindet. Leider besteht jedoch in den Landesverwaltungen eine tradierte Haltung, völkerrechtliche Verpflichtungen nicht mit dem gleichen Ernst zu behandeln wie staatliches Gesetzrecht, Verpflichtungen aus Völkervertragsrecht mehr als eine symbolische Ressource denn als wirkliche 'hartes', die staatlichen Akteure bindende Recht zu betrachten. Ergebnis dieser traditionellen Geringschätzung völkerrechtlicher Verpflichtungen seitens der Parlamente und Verwaltungen der Länder ist ein erhebliches Implementationsdefizit in Blick auf die vertraglichen Verpflichtungen, wie die Prüfberichte des Beratenden Ausschusses für die Rahmenkonvention wie des unabhängigen Expertenkomitees für die Sprachcharta zeigen. Aus den vertraglichen Regelungen sich ergebende operative Verpflichtungen, die von den Ländern eigentlich *zwingend* umzusetzen wären, werden häufig ignoriert, weil sie 'nur' dem Völkerrecht zu entnehmen sind. Das problematische Rechtsstaatsverständnis,

Dr. Oeter neamt yn syn lêste en fiifde paragraaf oer ‘*Minderheitenförderung – ein Thema der Föderalismusreform II?*’ noch mear tûkelteammen dy’t opdûke kinne en stiet oan op in nij kêst yn de Dútske Grûnwet om sadwaande ta beskate foarmen fan direkte finansjele stipe komme te kinnen. ***Ek de ‘Länder’ sille effektiver ûnder druk set wurde moatte.*** Der moat neffens Oeter *avensaaasje makke wurde*, oars is it foar guon talen aanst te let. En dêrby moat neffens him in *gong nei de (Dútske) rjochter perfoarst net útsletten* wurde om de nedige druk op te bouwen.²¹ Dat is likegoed needsaaklik as it bygelyks om de folsleine ynfiering fan (ûnderwiis)kêst 8 fan it Europeesk Hânfêst yn ús Fryslân giet ...

Mei it each op dy komplisearre situaasje mochten de Friezen oan de oare kant fan de (steats)grins wol wat mear stipe fan de provinsje Fryslân krije. De foarm wêryn sil fierder oer neitocht en redendield wurde moatte, mar in noch op te rjochtsjen soarte fan *ynter-Frysk kultuerparlemint* soe in gaadlik orgaan wêze om ús ‘mienskiplike’ belangen better behertigje te kinnen (sjoch ek fierderop).

Soartgelikense ynstruminten oangeande de rjochten fan minderheden

Al foar it fan krêft wurden fan it Hânfêst lei yn it Europeesk ‘Ferdrach ta beskerming fan ’e rjochten fan ’e minske en de fûnemintele frijheden’ (‘Europäischen Menschenrechtskonvention’, EMRK, yn it Hollânsk ôfkoarte as EVRM, fan 1950) in *diskriminaasjeferbod* ferankere, dat in gong nei it Europeesk Hôf mooglik makke.²² Yn Dútslân hat it ynternasjonaal rjocht *gjin* direkte wurking en moat it earst omsetten wurde troch middel fan in Bûnswet (yn dit gefal in ‘Bundesgesetz’ fan 7 aug. 1952). As (gewoane) Bûnswet moat it altiten toetst wurde oan de Grûnwet (‘Grundgesetz’) en de Dútske grûnwet hat altiten foarrang boppe gewoane wetten.

---

das hinter diesem nachlässigen Umgang mit Rechtbindungen staatliche Organe steckt, sie an dieser Stelle nur angetippt – dem Bund beschert diese Nachlässigkeit der Länder im Umgang mit Völkerrecht jedoch massive Probleme im völkerrechtlichen Außenverhältnis.’ [...] ‘Zwar unterstehen die Länder wohl auch beim Vollzug von völkerrechtlichen Verträgen im Range eines Bundesgesetzes im Prinzip der Bundesaufsicht gem. Art. 84 Abs. 3 GG und unterliegen im Extremfall auch dem Bundeszwang gem. Art. 37 GG; dieses Instrumentarium hat sich in der Praxis allerdings als äußerst stumpf erwiesen und ermöglicht dem Bund nicht wirklich Abhilfe bei Defiziten der Umsetzung von völkerrechtlichen Verträgen auf der operativen Ebene.’ [...] ‘Soll die Gewährleistungsverantwortung des Bundes im Bereich der Minderheitenpolitik, insbesondere im Hinblick auf die Umsetzung der insoweit von der Bundesrepublik eingegangenen völkerrechtlichen Verpflichtungen, auf eine sichere kompetenzielle Grundlage gestellt werden, so bedürfte es letztlich einer speziellen Ermächtigung des Bundes für den Bereich der Minderheitenförderung im Kontext entweder des Art. 91 b GG oder der Art. 104 a und 104 b GG.’

²¹ Oeter, ‘Vorzugswürdig wäre folglich eine eigenständige Regelung in einem neuen Art. 104 c GG, die auch *direkte* Finanzhilfen an gesellschaftliche Träger von Einrichtungen zur Förderung von Minderheitenkulturen und Minderheitensprachen ermöglichte.’ [...] ‘Auch der Verweis auf die Neuregelung des Art. 104 a Abs. 6 GG, der nach Maßgabe der innerstaatlichen Zuständigkeits- und Aufgabenverteilung die Lasten einer Verletzung von völkerrechtlichen Verpflichtungen den Ländern zuweist, soweit das völkerrechtliche Delikt durch deren Handeln (oder Unterlassen) entstanden ist, vermag den hier aufgezeigten Handlungsbedarf nicht zu minimieren. Die Länder im Nachhinein für ihre Nichterfüllung völkervertraglicher Verpflichtungen zu **belangen** [= *vor Gericht zur Verantwortung ziehen, foar it gerjocht slepe; fetprint fan my, sth*] vermag in vielen Situationen angemessenen Handlungsdruck aufzubauen. Nicht wirklich hinnehmbar ist eine derartige Strategie aber im Bereich des Schutzes von Minderheitensprachen und -kulturen – also Sprachen und Kulturen, die zum Teil akut vom Aussterben bedroht sind. Wenn hier nicht relativ schnell gehandelt wird, im Sinne der völkerrechtlich festgeschriebene Standards, dann wird sich das Problem der Förderung zumindest der traditionellen, autochthonen Minderheiten in nicht allzu ferner Zukunft in großen Teilen von selbst erledigt haben.’

²² Kruse, s. 17.

Yn Nederlân hat dat minskerjochteferdrach (EVRM) in wichtiger funksje, omdat it yn Nederlân net tastien is om wetten yn formele sin²³ te toetsen oan de Nederlânske Grûnwet. De direkte wurking yn Nederlân bringt dan mei dat persoanen yn Nederlân by de rjochter tsjin beslissings fan de oerheid ek bepalings út it EVRM ynroppe kinne. It tafersjoch op it neilibjen fan dat ferdrach leit by de Ried fan Europa. Dêr kinne yndividuen, groepen, organisaasjes en lannen in klacht yntsjinje tsjin in lidsteat troch in berop te dwaan op it EVRM, mei as doel 'De Haach' te twingen om syn ferplichtings goed nei te kommen, mar de facto is de heechste rjochter it *Europeesk Hof foar de Rjochten fan de Minske* te Straatsboarch (Strasbourg). Dy rûte rint fia de bestjoersrjochter en de Ried fan Steat (of de Hege Ried). Dat freget dus om in lange proseduere en gâns jild foar de stipe fan in topjurist dy't it tsjin de lânsadvokaat opnimme kin.²⁴

Mar der is mear. Sa giet in part fan de *Helsinki-akkoarten* (de slotferklearring fan de *Konferinsje oer Feiligens en Gearwurking yn Europa*, dy't yn 1975 yn Helsinki holden waard, letter 'Organisaasje foar Feiligens en Gearwurking yn Europa' neamd) oer minskerjochten.²⁵ En it 'Ynternasjonaal ferdrach oangeande boargerrjochten en politike rjochten' (1966)²⁶ fan de Feriene Naasjes neamt yn kêst 27 ek de rjochten fan etnyske groepen

---

²³ In formele wet wurdt (formeel) fêststeld troch it Nederlânske regear en de Steaten-Generaal (ferl. kêst 81 fan de Nederlânske 'Grondwet'). En in wet yn formele sin is almeast ek in wet yn *materiële* sin, lykas de 'Kieswet', de 'Provinciewet' en it 'Wetboek van Strafrecht', want se befetsje algemien ferbinende foarskriften.

²⁴ *Wat kin de Europeeske rjochter (EHRM) toetse?*

'Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) beoordeelt verzoekschriften van individuen, organisaties en landen tegen lidstaten van de Raad van Europa. Een klacht bij het EHRM is ontvankelijk als:

1. De indiener persoonlijk en direct het slachtoffer is van een schending van een fundamenteel recht dat is vastgelegd in het EVRM of in één van de protocollen hierbij.
2. De klacht moet gericht is tegen een publieke instantie (wetgever, administratieve overheid, rechterlijke instantie). Klachten tegen personen of particuliere organisaties worden niet door het EVRM in behandeling genomen.
3. Het Hof is bedoeld als 'laatste redmiddel'. Het Hof neemt een verzoekschrift slechts in behandeling als alle nationale rechtsmiddelen zijn uitgeput. In Nederland betekent dit dat de klager normaal gesproken moet procederen tot de Hoge Raad of de Raad van State voordat een zaak aan het EHRM kan worden voorgelegd.
4. Het verzoekschrift moet worden ingediend binnen zes maanden na de definitieve nationale beslissing (artikel 35 lid 1 EVRM).

Grondslag beroep Europese Hof van Justitie

Indien beargumenteerd kan worden dat er door een publieke instantie, zoals de Raad van State, strijdig is gehandeld met het EVRM, kan er een procedure worden gestart bij het EHRM. Het verzoek moet worden ingesteld binnen 6 maanden na de definitieve beslissing. Het EHRM behandelt alle klachten kosteloos. Een partij hoeft slechts zijn/haar eigen kosten te dragen (bijvoorbeeld honoraria van advocaten, onderzoekskosten, portokosten).

Advies advocaat over beroep Europese rechter (EHRM)

In het verzoekschrift aan het Europese Hof dient toegelicht te worden wat de feiten zijn en waar de inbreuk op een grondrecht van het EVRM uit bestaat. Een advocaat kan in het verzoek toelichten waar die inbreuk op een grondrecht uit bestaat. Daarbij kan verwezen worden naar de rechtspraak van het Europese Hof. De griffie van het EHRM onderzoekt of een klacht ontvankelijk is. Al dat zo is zal eerst aan de Nederlandse Staat verzocht worden in de kwestie tot een regeling te komen. Indien de zaak niet wordt geregeld tussen partijen dan wordt verder geprocedeerd en bepaalt het Hof of een fundamenteel recht het EVRM is geschonden. Is dat het geval, dan kan het Europese Hof uitspraak doen over genoegdoening aan de klager.'

²⁵ Yn it Ingelsk: *The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe*, Aug. 1, 1975, 14 I.L.M 1292 (Helsinki Declaration).

²⁶ Yn it Ingelsk: *International Covenant on Civil and Political Rights*.

en taalminderheden op it stik fan it mienskiplik brûken fan harren taal en kultuer.²⁷ By dizze ferdraggen is lykwols benammen sprake fan in mear *yndirekte* beskerming fan mindertallen. De earste *echte* stappen nei in selsstannich Europeesk mindertallerjocht waarden pas setten mei it *Hânfêst* en it *Ramtferdrach*, omdat it om *nasjonale* minderheden giet.²⁸ Beide ferdraggen folje inoar oan, mar foar in *direkt* berop op de rjochter lykje dy *op it earste gesicht* gjin basis te jaan.²⁹

It Noard-Frysk

Neffens diel I fan it Hânfêst is dat ferdrach allinnich fan tapassing op talen dy't histoarysk ferankere binne yn Europa en falle talen fan ynkommelingen (ymmigranten) net ûnder de beskerming dêrfan. De talen dy't hoede wurde, moatte in beskate selsstannigens hawwe en dat slút farianten en dialekten fan de offisjele taal út. Der is net fêstlein wannear't in uteringsfoarm as selsstannige taal sjoen wurde moat. Boppedat moat it om in taal gean dy't

²⁷ Kêst 27 hâldt it neikommende yn: 'In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language.'

²⁸ Kruse, s. 17-18: 'Die Sprachencharta kann in einer Reihe mit anderen Rechtsinstrumenten zum Minderheitenschutz gesehen werden. Bereits vor Inkrafttreten der Sprache wurde in der Europäischen Menschenrechtskonvention (EMRK) von 1950 ein Diskriminierungsverbot wegen Zugehörigkeit zu einer nationalen Minderheit verankert, das über einen Individualbeschwerde sowohl von Einzelpersonen als auch von betroffenen Personengruppen vor dem Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte eingeklagt werden kann. Die EMRK hat den Grundstein für die weitere Entwicklung des Minderheitenrechts Europa gelegt, sie enthält aber außer dem Mindestschutz der Diskriminierung keine Garantie für die Benutzung von Minderheitensprachen. Bemühungen, ein Zusatzprotokoll in Hinblick auf den Minderheitenschutz zu schaffen, konnten bis heute nicht realisiert werden.'

Auch die Helsinki-Schlussakte der KSZE von 1975 führt die Rechte von nationalen Minderheiten in ihrem Abschnitt über Menschenrechte und Grundfreiheiten auf.

Auf internationaler Ebene kann zudem der 1966 beschlossene und 1976 in Kraft getretene internationale Pakt über bürgerliche und politische Rechte der UNO genannt werden, der in Art. 27 den Angehörigen von ethnischen, religiösen oder sprachlichen Minderheiten das Recht auf gemeinsame Ausübung ihrer Kultur, Sprache und Religion verbürgt. Diese Vereinbarung wird international als zentrale völkerrechtliche Bestimmung zum Minderheitenschutz angesehen, wobei umstritten ist, ob diese die Vertragsstaaten auch aktiv zu Maßnahmen im Sinne eines positiven Minderheitenschutzes *verpflichtet* oder die Bestimmungen des Pakts als rein negatorisches Recht anzusehen sind. [Opm.: Postityf (of objektyf) rjocht wurdt troch de mienskip opsteld en troch de oerheid *hanthavene*, sth]

Wenn die genannten Dokumente auch von Bedeutung für die spätere Entwicklung eines gesamteuropäischen Minderheitenrechts sind, stehen Minderheitenrechte in diesen doch noch in einem größeren Zusammenhang mit den allgemeinen Menschenrechten, so dass noch nicht von einem dezidierten Minderheitenrecht, sondern stattdessen eher von einem *indirekten* Minderheitenschutz gesprochen werden kann.

Erste Schritte zu einem *eigenständigen* europäischen Minderheitenrecht wurden erst mit der **Sprachencharta** und dem parallel zur Sprachencharta entwickelten **Rahmenübereinkommen** zum Schutz nationaler Minderheiten gemacht. Beide Dokumente entstanden als multilaterale Verträge unter dem Dach des Europarates, doch anders als die Sprachencharta fokussiert das Rahmenübereinkommen dezidiert auf die *nationalen Minderheiten*, indem es die allgemeinen Menschenrechte im Hinblick auf die spezifische Situation nationaler Minderheiten *weiter ausführt* und *konkretisiert*. Die Verhältnis zwischen beiden Vertragswerken ist somit auf Komplementarität angelegt. [*skean- en fetprint fan my, sth*]

²⁹ Kruse, s. 18-19: 'Das Rahmenübereinkommen ist dabei das bisher erste und einzige multilaterale völkerrechtliche Abkommen zum Schutz von Minderheiten, wobei es *keine unmittelbare* Anerkennung von Gruppenrechten impliziert. Ziel ist stattdessen die innerstaatliche Verankerung minderheitenspezifischer Rechtssätze. Wie die Sprachencharta begründet somit auch das Rahmenübereinkommen keine unmittelbar einklagbare Rechte, sondern formuliert lediglich programmatische Bestimmungen, die den Vertragsstaaten einen weitgehenden Ermessungsspielraum bei der Art und Weise ihrer Umsetzung zugestehen. Hervorzuheben ist, dass mit dem Rahmenübereinkommen erstmals das Prinzip der positiven Diskriminierung völkerrechtlich verbindlich geworden ist, wobei Maßnahmen positiver Diskriminierung angemessen und verhältnismäßig sein müssen.'

brûkt wurdt yn in beskaat gebiet, yn in ôf te grinzgjen territoarium, oars is in *beheinder* part fan it Hânfêst fan tapassing.

It *Noard-Frysk* is in (troch Dútslân erkende) Westgermaanske taal dy't hjoed-de-dei noch yn parten fan de 'Kreis Nordfriesland' en op it eilân Hilgelân ('Helgoland') praat wurdt. Likernôch 50.000 oant 60.000 persoanen sjogge harsels as Noard-Friezen, wêrby't noch sa'n 10.000 in aktive en fierder noch 10.000 oant 20.000 lju in passive kennis fan de taal hawwe. It Noard-Frysk is ien fan de *lytste* talen fan Europa.

De taal falt útinoar in twa gruttere dialektgroepen en njoggen ferskillende tongslaggen. De dialekten op de eilannen Oomram ('Amrum'), Feer ('Föhr'), Hilgelân ('Helgoland') en Söl ('Sylt') wurde as eilân-Frysk ('Inselfriesisch') en de dialekten fan de fêstewâl en de halligen wurde ta as fêstelâns-Frysk ('Festlandfriesisch') oantsjut. De ferskillen tusken de beide dialektgroepen geane foar 't neiste tebek op twa ferskillende ynkommelingeweagen út 'e 8ste en de 11de iuw.³⁰ Trije fan de dialekten fan de fêstewâl ('Festlandfriesisch') wurde noch troch minder as 150 minsken praat en rinne daliks gefaar om út te stjerren. Earder útstoarn binne de Noard-Fryske dialekten op Eidersted ('Eiderstedt'), Noordströön ('Nordstrand') en Pälweerm ('Pellworm').

It falt op dat it oant hjoed-de-dei spitigernôch net slagge is en ûntwikkelje in standerttaal ('einheitliche Dachsprache'). Troch de geografyske omstannichheden hawwe de ferskillende tongslaggen harren yn it isolemint ûntwikkele en der wie ek gjin sintraal plak (doarp of stêd) dat in noarmearjende ynfloed hawwe koe.³¹ Dat makket it ûnderwiis yn dy taal lestiger.

It Noard-Frysk hat op de basisskoallen ('Grundschulen') en it fuortset ûnderwiis ek noch lang gjin fêst en goed plak en soks sil noch hiel wat taalstriid freegje.³² Dêr kinne

³⁰ Harry Kunz, Fiete Pingel & Thomas Steensen, *Nordfriesland von A bis Z*. Bräist/Bredstedt, NF, 1998, s. 56, 'Friesisch': 'Die Friesen kamen nämlich in zwei Einwanderungswellen: im siebten, achten Jahrhundert vor allem auf die Inseln *Amrum*, *Föhr*, *Sylt* und *Helgoland*, im elften Jahrhundert sodann aufs Festland.'

³¹ Kruse, s. 22-23.

³² Kruse, s. 33-34, oangeande de 'Bildung' yn it 'Nordfriesisch': 'In seinem letzten Evaluierungsbericht forderte der Sachverständigenausschuss die Behörden nachdrücklich auf, eine adäquate institutionelle und finanzielle Förderung des Nordfriesischen im Bereich der vorschulischen Bildung sicherzustellen und Nordfriesisch als eigenständiges Unterrichtsfach in den Lehrplänen für die Grundschulen und weiterführenden Schulen zu etablieren. Auch wurde eine Aufstockung der Lehrkräfte für Nordfriesisch angemahnt. Die eingegangenen Verpflichtungen in diesen Bereichen sah der Ausschuss wiederholt als nicht oder als nur zum Teil erfüllt an. So wird derzeit an 17 Kindertagesstätten Nordfriesisch angeboten, wobei diese Angebote zum Teil nur eine halbe Wochenstunde ausmachen, was infolge des Sachverständigenausschusses nicht den Anforderungen an eine *substantielle* Förderung des Friesischen entsprechen kann. Auf die bereits früher von den Sachverständigen geäußerte Kritik reagierte die Landesregierung in ihrem zweiten Länderbericht 2007 mit dem Verweis darauf, dass die Planungs- und Gestaltungsverantwortung für die Kindertagesstätten bei Trägern der örtlichen Jugendhilfe liege. Die Verpflichtungen sah das Land selbst als erfüllt an.

In Hinblick auf die Vermittlung des Friesischen in den Grundschulen kritisierten die Sachverständigen besonders, das Land trotz eines klaren Wunsches des Friesenrates Nordfriesisch noch immer nicht als festes Unterrichtsfach in den Lehrplan aufgenommen hat. Hierzu erklärte die Landesregierung bereits 2007, das der Friesischunterricht weiterhin als rein freiwilliges Angebot bestehen bleiben soll, da Friesisch überwiegend nicht mehr als Alltagssprache gesprochen werde und nicht gegen den erklärten Elterwillen vorgegangen werden solle. Im aktuellen Handlungsplan Sprachenpolitik kündigt die Landesregierung jedoch an, den Friesischunterricht professionalisieren und einen Leitfaden für den Unterricht an den Grinsschulen und den weiterführenden Schulen erarbeiten zu wollen. Somit bleibt die weitere Entwicklung abzuwarten.

Als problematisch in Hinblick auf einen Ausbau des Friesischunterrichts zeigt sich auch das geringe Interesse von Lehramtsstudenten das Fach Friesisch zu studieren, was sich vor allem über eingeschränkte Berufsperspektiven und einer geringen Nachfrage an Gymnasiallehrern im Fach Nordfriesisch erklärt.

de Noard-Friezen ek wol stipe út ús Fryslân by brûke. It liket my in morele ferplichting foar bygelyks ús Fryske Steaten om dy ek te jaan en harren te helpen by de taalstriid.

De posysje fan de Fryske Rie (Seksje Noard) oangeande it Hânfêst

Yn in taheakke by de stúdzje fan Oliver Kruse (s. 49-50) nimt de *Fryske Rie* (Seksje Noard) stelling oangeande de betsjutting fan it Hânfêst foar it fierder ûntwikkeljen fan it taalbelied en lit dy him út oer de konkrete stappen dy't nommen binne sûnt it Hânfêst op 1 jannewaris 1999 fan krêft wurden is. Yn de 'Landtag' fan Sleeswyk-Holstein wurdt [*waard, sth*] ûnderwilens redendiel oer in (konsept)wet 'zur *Umsetzung* des Verfassungsauftrages zur Stärkung der autochthonen Minderheiten'. It regear te Kiel stipet dat mei in hannelingsplan foar de taalpolityk.³³

Der moatte neffens de *Fryske Rie* ferfolchstappen nommen wurde om de efterstannen yn it brûken fan it Noard-Frysk yn it amtlike ferkear wei te wurkjen en de taalkennisse fan it Noard-Frysk fan sollisitanten by de oerheid in sterker gewicht te jaan by beneamings. It Frysk soe ek folle sichtberder wurde moatte troch dûbeltalige paadwizers yn de 'Kreis Nordfriesland' [dêr wurdt sûnt ein 2016 oan wurke, sth]. It wetsûntwerp soe soargje moatte foar in ferromming fan de doelstelling fan bernedeiferbliuwen 'zu denen nun auch Minderheitensprachen gehören sollen'.

Op it stik fan it ûnderwiis ('Bildung') en by de media moat der neffens de 'Friesenrat' ek noch hiel wat ynhelle wurde, benammen as it giet om it oplieden fan leararen en pedagogen en om it beneamingsbelied fan it 'lân'.³⁴ Foar de fiif jier nei 18-02-2016 (dat is de datum fan ûndertekening fan de 'Stellungnahme des Friesenrates', by Kruse ynkommen op 23 maart 2016) wurde de folgjende ferwachtings útsprutsen:

- 'Friesisch als fester Bestandteil des Lehrplans an allen Schulen in Nordfriesland anbieten;
- Größere Medienpräsenz in den gebührenfinanzierten Medienanstalten;
- Finanzielle Rahmen schaffen, der die arbeit in den Kindergärten sicherstellt;
- Umwandlung von Projektförderung zum bedarfsgerechten institutionellen Zuschuss für die friesische Verbandsarbeit;
- Langfristige finanzielle Absicherung der Organisationszentrale des Friesenrates;
- Langfristige finanzielle Absicherung des Nordfriisk Instituut.'

Yn de kommende fiif jier sille net alle neamde punten folslein oplost wurde (kinne), mar der sil wol oan wurke wurde moatte neffens de *Fryske Rie* (Seksje Noard). Dêrby wurdt oantekene: 'Besonders von der Installierung der zweisprachigen wegweisende Straßenschilder, erwarten wir uns zu mindestens ein sichtbares Signal, zur verbesserten Sichtbarkeit der friesischen Sprache beziehungsweise ihrer Wertschätzung. In den kommenden Jahren rechnen wir fest mit einer deutlicheren Sichtbarkeit von friesischen Ortsbezeichnungen, die in diesem Fall auch auf die Heimat der Friesen hinweisen werden.'³⁵ Um die friesische Sprache und Kultur langfristig

³³ *Stellungnahme des Friesenrates* (18-02-2016; Kruse, s. 49): 'Thematisch Unterstützt wird dieses Vorhaben zudem von dem Handlungsplan Sprachenpolitik der Landesregierung in Kiel.'

³⁴ *Stellungnahme des Friesenrates* (18-02-2016; Kruse, s. 49): 'Beim Thema Friesisch an den Schulen gibt es zu mindestens eine Entwicklung. Weitere Anpassungen mit Hinblick auf Aus- und Fortbildung von Lehrern und Pädagogen ist durchaus erstrebenswert. Ähnliches gilt für die Einstellungspolitik des Landes, welche beispielsweise Friesisch sprechende Lehrkräfte unabhängig vom Gebiet des friesischen Sprachraums einstellt. Dies ist durchaus bedauerenswert.'

³⁵ Op 26 oktober 2016 wiene yn *Strükem* (Struckum) by de drokke B5 de earste dûbeltalige paadwizers (yn it Dútsk en it Noard-Frysk) yn de Kreis Nordfriesland te sjen foar it ferkear. De wegen nei Hüsem, Bräist en Naibel steane dêrop oantsjut mei harren Dútsktalige wjergaders: 'Nach einer Novelle des *Friisk-Gesäts* des Landtags sollen in Nordfriesland alle erstmals aufgestellten Wegweiser und alle, die ausgetauscht werden

sicher zu stellen, ist in jedem Fall ein stärkeres Engagement des Bundes als bisher erforderlich.³⁶

Yn de ‘Ferklearring fan Klockries/Klockrieser Erklärung’ fan de *Ynterfryske Rie/Interfriesischer Rat* (fan 21 septimber 2014) wurde mooglikheden oanjûn om ta in gruttere Noardsee-gearwurking te kommen. Der wurdt bgl. op de lannen Sleeswyk-Holstein en Nedersaksen en de provinsje Fryslân in berop dien om ‘die kulturelle und die übrige interfriesische Zusammenarbeit gemeinsam vertraglich zu unterstützen’, d.w.s. om it kulturele en it oare ynter-Fryske gearwurkjen mienskiplik troch in (skriftlike) oerienkomst te stypjen.³⁷

In stapke foarút is grif ek de gearwurkingsoerienkomst (yntinsjeferklearring) dy’t op freed 11 novimber 2016 ûndertekene is tusken de Dútske dielsteat Sleeswyk-Holstein en Noard-Nederlân (Grinslân, Fryslân en Drinte). It doel is noch net sasear in suver bestjoerlike gearwurking, mar *koöperaasje* op it mêd fan dieldelike belangen, lykas it ferskaffen fan fasilititeiten en it nimmen fan inisjativen. Wat Sleeswyk-Holstein en de provinsje Fryslân benammen mei-inoar ferbynt, binne lykwols de *mienskiplike* woartels yn de *Fryske taal*.³⁸

müssen, deutsche und friesische Ortsnamen anzeigen’ (‘Zweisprachige Wegweiser’, yn: *Nordfriesland*, 196, Dezember 2016, s. 6).

³⁶ In oantrún ta mear gearwurking is ek te heljen út in ferklearring ornearre foar de parse (Medieninformation, d.d. 11. November 2016, Presse) fan de SPD Schleswig-Holstein ûnder de kop: ‘Grenzüberschreitende Zusammenarbeit stärkt den europäische Gedanken’. Ferklearring: ‘Zur “Gemeinsamen Absichtserklärung zur regionalen Zusammenarbeit zwischen dem deutschen Bundesland Schleswig-Holstein und den nord-niederländischen Provinzen Groningen, Fryslân und Drenthe” erklärt die minderheitenpolitische Sprecherin der SPD-Landtagsfraktion, Birte Pauls: Wir freuen uns sehr über den Schritt zur Zusammenarbeit zwischen den nord-niederländischen Provinzen und unserem Land, die viele Gemeinsamkeiten verbindet – **allen voran die friesische Kultur und Sprache**, die ein prägendes Merkmal alle Beteiligten ist und deren Erhalt gefördert werden muss. Auch die Minderheitenbelange der friesischen Volksgruppen sollen einbezogen werden. Dabei gilt: Friese ist, wer sich als Friese fühlt! Friesisch ist als Minderheitensprache durch die Sprachencharta geschützt und 2004 hat der Landtag ein Gesetz zur Förderung des Friesischen in öffentlichen Raum verabschiedet. Die Förderung von Sprache und Kultur der Friesen ist für uns schon immer ein wichtiges Anliegen gewesen. Auch deshalb habe ich im Juli gemeinsam mit Ralf Stegner im Rahmen einer Besuchsreihe bei den Minderheitenverbänden im Land das Zentrum für Niederdeutsch in Leck, den *Friesenrat Sektion Nord* und das Nordfriisk Instituut in Bredstedt besucht und wir haben uns über aktuelle Themen informiert. Met der Absichtserklärung bekennen sich Schleswig-Holstein und die nord-niederländischen Provinzen dazu, die **Zusammenarbeit in Sprach- und Kulturprojekten gemeinsam zu vertiefen und zu untersuchen**, an welchen Stellen **Kooperationen zwischen Akteuren aus den verschiedenen Regionen** gefördert werden können. Eine **vertiefte** Zusammenarbeit soll zudem im Bereich der Innovation, regionalen Wirtschaftsentwicklung und bei der Weiterentwicklung der Energiewende sowie Herausforderungen des Klimawandels entstehen. Mit Blick auf aktuelle Entwicklungen in Europa, die sich vor allem in nationalen Bestrebungen äußern, wie der Brexit, ist **jede grenzüberschreitende Zusammenarbeit nur zu begrüßen** und trägt dazu bei, den europäischen Gedanken und gemeinsamen Werte zu stärken!’ [*fet- en skeanprint fan my, sth*]

³⁷ Sjoch: www.fryskerie.nl, Haadside, ûnder ‘Wat west hat’ de folsleine ferklearring fan Klookris/Klockries.

³⁸ Sjoch: *Gezamenlijke intentieverklaring inzake regionale samenwerking tussen Sleeswijk-Holstein en de Noord-Nederlandse provincies Groningen, Fryslân en Drenthe* (Groningen, 11 nov. 2016): ‘Dit unieke kenmerk vormt een vruchtbare bodem waarop onze samenwerking uitstekend tot bloei kan komen. Hiertoe streven wij in ons contact met andere regio’s het bevorderen en het veiligstellen van onze gemeenschappelijke Friese taal en cultuur na. Hierbij valt onder andere te denken aan samenwerking bij taal- en cultuurprojecten en evenementen. Bovendien moeten hierbij altijd de minderheidsbelangen van de Friese gemeenschap in ogenschouw worden genomen. [...] In de voorbereidingen voor het evenement “Leeuwarden Culturele Hoofdstad van Europa 2018” heeft de provincie Friesland de intentie geuit om de bestaande samenwerking te verdiepen en nader met Sleeswijk-Holstein samen te werken, zowel op het gebied van taal- en cultuurprojecten als op wetenschappelijk niveau.’ De Dútsktalige wjergader fan de Hollânsktalige ferzje draacht as titel: ‘*Gemeinsame Absichtserklärung zur regionalen Zusammenarbeit zwischen dem deutschen Bundesland Schleswig-Holstein und den Nord-Niederländischen Provinzen Groningen, Fryslân und Drenthe*’ en neamt it foarnimmen om politike fertsjintwurdigers fan de trije Fryslannen byinoar te bringen: ‘Der *Beratende Ausschuss für Fragen der friesischen Volksgruppe* beim Bundesministerium des Inneren beabsichtigt, friesischer politische Vertreter aus

Al yn it *Oanfalsplan Frysk* (2008) wurdt yn par. 8.1. (s. 44) oanstien op it ûndersykjen fan de mooglikheden fan de provinsje Fryslân om mear te dwaan as it stimulearjen en fasilitearjen fan útwikselings oer de grins hinne. Te tinken falt oan it aktyf stypjen fan it krewearjen foar it Frysk yn Noard-Fryslân en Sealterlân en it besykjen om *politike* ynfloed út te oefenjen op de Dútske oerheden, om it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis en oare domeinen (bgl. de media) yn East-Fryslân (en Sealterlân) en Noard-Fryslân te ferbetterjen. Yn dat ramt wurdt der ek pleite foar in *'mienskiplike' kanon foar de Fryske taal, skiednis en kultuer* fan de trije Fryslannen, dy't in wichtich plak krije moatte soe yn it ûnderwiis oan wjerskanten fan de grins.³⁹

De needsaak fan it sluten fan in *kultureel ferdrach* fan Nederlân mei Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein wurdt eksplisyt neamd yn in oanbefelling fan in rapport fan de Ried fan Europa.⁴⁰

Jitris, ús provinsje Fryslân soe him mear ferantwurdlik fiele moatte foar de Friezen oan de oare kant fan de grins en harren safolle mooglik stypje yn har striid (sjoch ek boppe).

Reaksje fan de Ferring Stifung op de wurking fan it Hânfêst

De op 23 maart 2016 by Kruse ynkommen opmerkings oangeande it Hânfêst binne ûndertekene troch Volkert F. Faltings⁴¹ en yn syn bydrage foar Kruse wiist Faltings derop dat it Hânfêst op Feer ('Föhr') noch fierwei *ûnbekend* is en dat fan in ynfiering perfoarst noch **net** praat wurde kin. Lippetsjinst bewize oan it Hânfêst helpt de saak fan it Frysk net foarút, der moat hannele wurde en wol gau, oars is it te let, sa stelt Faltings fêst.⁴²

---

den Niederlanden zu einem Treffen im Zusammenhang mit der nächste Ausschusssitzung 2017 einzuladen. Diese Initiative, *politische Vertreter der drei Friesland* zusammenzubringen, geht auf eine Anregung des Beauftragten der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten zurück. Die Provinz Friesland hat angeboten, im Rahmen dieser Zusammenkunft eine Ausstellung über ihre Region zu präsentieren.'

³⁹ Sjoch it *Oanfalsplan*, s. 44, par. 8.1. oer 'De Fryslannen yn Nederlân en Dútslân': 'Omdat Fryske befolkingsgroepen en it Frysk yn Dútslân in noch swierdere sile te lûken hawwe as de Friezen yn Westerlauwersk Fryslân as it giet om it fuortbestean fan de eigen taal en kultuer en it oerdragen fan de mienskiplike skiednis, hat ús Fryslân, as grutste fan de trije Fryslannen, neffens ús de morele en kulturele plicht om (mei) te striden foar it ferbetterjen fan de maatskiplike posysje fan de ûnderskate tongslaggen dêre. In mienskiplik projekt dat yn dat ramt yngeander besjoen wurde moat, is neffens ús it ta stân bringen fan in *'mienskiplike' kanon foar de Fryske taal, skiednis en kultuer* fan de trije Fryslannen, dy't ek in wichtich plak krije moat yn it ûnderwiis (learplan) fan it basis- en fuortset ûnderwiis yn de trije Fryslannen.'

⁴⁰ De noaten 139-142 fan it *Oanfalsplan* (s. 94-97) jouwe omtinken oan de oanbefellings dy't it 'Committee of Experts' (CoE) fan de Ried fan Europa yn de rin fan de tiid dien hat. Yn de '3rd monitoring cycle' (Strasbourg, 9 July 2008, s. 25) stiet bygelyks de oanbefelling: 'Nederland moet op korte termijn een *cultureel verdrag* [skeanprint fan my, sth] sluiten met de Duitse deelstaten Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein met het doel de contacten tussen Fryslân en Saterland en Oost-Friesland (Nedersaksen) en Noord-Friesland (Sleeswijk-Holstein) te garanderen en te bevorderen' (s. 97).

⁴¹ Dr. Volkert F. Faltings is 'Honorarprofessor Friesisch mit Schwerpunkt Sprach- und Literaturwissenschaft' oan de Europa-Universität te Flensburg. Hy is direkteur fan de Ferring Stiftung yn Alkersem ('Alkersum') op Feer ('Föhr').

⁴² Faltings skriuwt yn syn reaksje nei Kruse (ynkommen op 23 maart 2016; s. 51-52); 'Die ganz überwiegende Mehrheit der Föhringer hat – von einzelnen friesischen Funktionären möglicherweise abgesehen – noch nie etwa von dieser Charta gehört [dat is yn *Westerlauwersk Fryslân faaks wat better, mar net folle, sth*], und wenn sie doch jemals davon gehört haben sollten, wissen sie im Normalfall dennoch nicht, was sich hinter dem Begriff "Europäische Charta der Regional- und Minderheitensprachen!" verbirgt. Insofern spielt die Charta im Bewusstsein der Inselfriesen keine erkennbare Rolle. Nun könnte man an dieser Stelle wohl fragen, ob sich die Situation des Friesischen hier auf Föhr trotz dieser allgemeinen Ignoranz nicht doch durch die eine oder andere Bestimmung der Charta verbessert haben könnte – ohne dass es der Sprachgemeinschaft bewusst wäre. Auch dieser Frage würde ich entschieden mit Nein beantworten. Ich könnte Ihnen aus dem Stand kein Beispiel nennen, aus dem sich erkennen ließe, wie sich die Sprachsituation der Föhringer seit der Existenz der Charta oder gar nur dank der Existenz der Charta erkennbar verbessert hätte.'

It Hânfêst en de gong nei de rjochter

Foarsafier't ik it no besjen kin, is in gong nei de rjochter net alhiel sinleas as it om frij *konkrete* bepalings giet as dy net of lang net goed neilibbe wurde. Dat is neffens my it gefal mei kêst 8 fan it Hânfêst. En yn dat kêst komme allinnich noch mar in part fan ús natuerlike mienskiips- en ûnderwiisrjochten op it aljemint. Yn it ‘*Oanfalsplan Frysk. Nei in fersterking fan de posysje fan it Frysk yn alle maatskiplike domeinen*’ út 2008 (Drachten/Ljouwert, 2008, 2de pr.; ek oan te klikken op www.ffu-frl.eu by ‘aktiviteiten & brieven’, 2008) gean ik mei oaren wiidweidich yn op ús efterstâns- en efterstellingssituaasje yn ‘Haadstik II. ûnderwiis en wittenskip’ (s. 16-32). *De needsaak fan it folslein neikommen fan kêst 8 fan it Hânfêst en it ferplichtsjen fan it Frysk yn bgl. it middelber beropsûnderwiis (mbû, s. 27-29) en it spesjaal ûnderwiis* (de *Expertizesintra*, s. 26-27) wurdt dêryn ek beklamme.⁴³

De *Ried fan de Fryske Beweging* en de *Feriening Frysk ûnderwiis* (FFU; www.ffu-frl.eu) hawwe dêr yn de rin fan de jierren hieltiten mar wer op oanstien by it Ryk en de Provinsje, mar de fertuten binne tige lyts en slim ûnfoldwaande. Noch altiten binne bygelyks de oanbelangjende kêsten yn de *Wet op de Expertisecentra* (WEC) yn dy spesjale foarm fan primêr en fuortset ûnderwiis folslein yn striid mei kêst 8 fan it Hânfêst op datselde mêd.⁴⁴ De

Man hat an der Basis – sofern man denn, wie gesagt, überhaupt von der Existenz der Charta weiß – durchaus den Eindruck, dass diese Charta im Wesentlichen eine “Kopfgeburt” der beteiligten höheren Minderheitsfunktionäre und der mit Minderheiten befassten Landespolitiker ist bzw. geblieben ist; unten auf dem Boden der Tagesrealitäten der friesischen Sprachenminderheit ist die Charta bislang weder abstrakt noch real angekommen, auch wenn die genannten Funktionäre und Politiker nach außen gerne etwas anderes verlauten lassen. Mit der Realität vor Ort hat das in der Regel wenig zu tun.

Dabei könnte die Charta – würde man sie den beim Wort nehmen (durchaus auch auf politischer Ebene) – sehr wohl Positives für die Sprachgemeinschaft hier auf Föhr bewirken, nicht zuletzt im Bereich der Schulen oder der kommunalen Verwaltung. Im tagespolitischen Geschäft der einzelnen Kommunen, des Kreises Nordfriesland und anderer übergeordneter Instanzen wüsste ich keinen Fall zu benennen, wo die Bedürfnisse der friesischen Sprachminorität hier auf Föhr erkennbar durch die Bestimmungen der Charta geschützt oder auch nur befördert worden wären, ja, dass die Charta überhaupt in der politischen Entscheidungsfindung irgendeine Rolle gespielt hätte. Wenn es um wirtschaftliche Interessen Einzelner oder einzelner Gruppen geht, wird ohnehin keine Rücksicht auf die Lebensverhältnisse und Bedürfnisse der ansässigen friesischen Sprachgemeinschaft genommen, auch von politischer oder gar minderheitenpolitischer Seite nicht, und zwar allen Bestimmungen der Sprachcharta zum Trotz! Ich denke in diesem Zusammenhang vorzugsweise an die schleichende Gentrifikation [*de slûpende negative ynfloed fan ynkommend frjemdfolk mei aardich wat sinten, dat huzen keapet op it eilân, sth*] auf den Nordfrieschen Inseln und die damit verbundene “Versylderung”. Dabei ist genau das die entscheidende Frage der Zukunft, ob es gelingt, diese Gentrifikation in den Griff zu bekommen, denn sonst müssen wir über eine friesische Bevölkerungsgruppe auf den Nordfrieschen Inseln und eine Sprachcharta zum Schutz des Friesischen nicht mehr reden. Es werden keine Friesen mehr da sein, die diese Charta dann noch in Anspruch würden. Die wären bis dahin längst von sehr kapitalkräftigen Hamburgern oder Berlinern ausgekauft worden. Ein erkennbarer Wille aller beteiligten Parteien im Lande (inkl. der Minderheitenpartei SSW), hier zu einer verträglichen politischen Lösung zu kommen, ist zumindest bis jetzt nicht feststellbar, allen Lippenbekenntnissen der beteiligten Akteure zum Trotz!

⁴³ *Oanfalsplan Frysk. Nei in fersterking fan de posysje fan it Frysk yn alle maatskiplike domeinen*, gearstald troch drs. S.T. Hiemstra (skriuwer Feriening Frysk ûnderwiis, inredaksje) yn de mande mei drs. P. Bergsma (Pedagogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy), dr. J. van der Bij (foarsitter Ried fan de Fryske Beweging), drs. T. Dykstra (foarsitter Feriening Frysk ûnderwiis), prof. dr. R. Salverda (direkteur Fryske Akademy), dr. R.W. Valk (skriuwer Ried fan de Fryske Beweging), Drachten/Ljouwert, 2de útwreide printinge 2008, 100 siden. De siden 16-32 hannelje oer it Frysk yn ûnderwiis en wittenskip, wylst de dêrby hearrende noaten nrs. 53 o/m 103 op s. 66-83 in wiidweidige taljochting jouwe.

⁴⁴ Sjoch ek: Sytze T. Hiemstra, ‘It Frysk yn it Spesjaal ûnderwiis; in ûnderwiistragedzje’ (Ús eigen Taal [19]), yn: *Nij Frisia. Tydskrift foar Fryske Striid en Skriftekennisse*, jrg. LXIV, nû. 2, juny 2016, s. 9-15. Dat artikel jout in goed oersjocht fan it jierrenlange krewearjen fan Hiemstra en letter fan de FFU yn de rjochting fan Provinsjale en Deputearre Steaten, de Earste en Twadde Keamer en Dingtiid (de lêste noch op 20-10-2016). Dêr is nea in reaksje of ynhâldlik befredigjend antwurd op kommen (oan te klikken op: www.ffu-frl.eu by ‘Publikaasjes 2015’). In gong nei de rjochter liket my sadwaande stadichoan needsaaklik.

ekspertizesintra falle neffens my ek ‘gewoan’ ûnder de ferplichting yn Hânfêst. It wurdt dus heech tiid foar swierder geskut en dêr heart ek de *juridyske* striid by. It Frysk is noch lang net *substansjeel* (basisûnderwiis) en *yntegraal* (fuortset ûnderwiis) opnommen yn it ûnderwiis. Neffens in ûndersiik fan B. de Jager en C. van der Meer (fan Mercator) út 2007 soe ‘substansjeel’ *mear as seis oeren Frysk* yn de wike wêze moatte.⁴⁵ En it Frysk is ek noch lang gjin *yntegrearjend* part fan it learplan fan it fuortset ûnderwiis, lykas de oanbelangjende bepaling út it Hânfêst (kêst 8, earste lid, ûnderdiel c iii) wol.

De FFU hat de lêste jierren dat tekoart hieltiten op de wurklist stean hân en it Komitee/de Kommisje fan Saakkundigen (CoE) fan de Ried fan Europa dêrop geregeld yndachtich makke (it lêst noch op 20-03-2016). Dr. Alex Riemersma, lektor Frysk en Meartaligens, hat itselde dien mei syn ‘*General Introduction Frisian in education*’ (ferzje 30-03-2016).⁴⁶

⁴⁵ Sjoch B. de Jager en C. van der Meer, *The Development of Minimum Standards on Language Education in Regional and Minority Languages* (Ljouwert/Leeuwarden: Mercator, maart 2007): ‘When countries ratify the Charter at level ii for primary schools [Fryslân], this implies **more than six hours a week** of minority language education’ (s. 26; *fetprint fan my, sthh*; sjoch ek noat 76 fan it ‘Oanfalsplan’, s. 73). En om te foldwaan oan de ferdrachferplichting ‘**integrerend** onderdeel van het leerplan’ (art. 8, eerste lid, onderdeel c iii), foar it Frysk yn it fuortset ûnderwiis, wol der sprake wêze fan echte ‘yntegraasje’, soe dy bepaling op syn minst oanfolle wurde moatte mei ‘**in alle leerjaren van de onderbouw**’ (WVO, kêst 11); sj. ek noat 80 fan it ‘Oanfalsplan’, s. 74-75). Dat is noch in swakke basis foar it Frysk, want as grûnslach foar goed fak- en fiertalich ûnderwiis hie it likegoed ‘substansjeel’ wêze moatte. It soe de saneamde ‘trijetalige skoalle’ wat it Frysk yn it fuortset ûnderwiis oanbelanget, echt fan de grûn helpe.

⁴⁶ 1. Bydrage fan de FFU oan de harksitting fan it *Committee of Experts* (CoE) fan de Ried fan Europa op 2 maart 2016 (te Ljouwert) mei krytyk op de noch altiten slim ûnfolsleine ymplementaasje troch Nederlân fan kêst 8 (ûnderwiis) fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden* (fiifde perioade: rapportaasje oer de jierren 2012-2014). Op 21 maart is dy bydrage (yn it Ingelsk en it Hollânsk) mei wat oanfullings en ferbetterings stjoerd nei it sekretariaat fan it Europeesk Hânfêst (te Straatsboarch).
2. Bydrage fan dr. Alex Riemersma (lektor Frysk en Meartaligens) foar it CoE fan de Ried fan Europa, dat op 2 maart 2016 in besite brocht hat oan Ljouwert oangeande de (tekoartsjittende) ymplementaasje fan it Frysk troch Nederlân fan it *Europeesk Hânfêst foar regionale talen of talen fan minderheden mei de titel ‘General Introduction Frisia in education’* (8 siden). Beide stikken binne oan te klikken en te iepenjen op www.ffu-fri.eu by ‘aktiviteiten & brieven’, 2016.

Troch Nederlân ûnderskreaune bepalings:

- Article 8, *Education*:

b ii: ‘make available a *substantial* part (‘aanmerkelijk deel’) of primary education’;

c iii: ‘provide, within secondary education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an *integral* part of the curriculum’.

Ik sjoch gjin inkelde goede reden wêrom’t dizze beide ferplichtsjende bepalings ek net fan tapassing wêze soene op de *Ekspertizesintra* (sjoch de fakultativens foar ûnderwiis yn it Frysk yn de Wet op de ExpertiseCentra [WEC] (Nederlandse taal en Engelse taal binne yn kêst 13 lid 1 wol ferplichte: ‘omvat het speciaal onderwijs [...] c. Nederlandse taal [...] i. Engelse taal’);

- Art. 13 Inhoud s.o.: lid 6: ‘Op de scholen in de provincie Fryslân **kan** het speciaal onderwijs mede onderwijs in de Friese taal bevatten.’ Foar it Frysk moatte Provinsjale Steaten yn lid 8 wol ‘bij verordening kerndoelen Friese taal’ fêststelle, mar dy binne dus nêr ferplichte. En der wurdt yn lid 9 wer ‘voldoende draagvlak’ frege foar dy ‘voorgelegde kerndoelen Friese taal’, oars kin ‘Onze minister’ [...] goedkeuring [...] onthouden’. Boppedat meie se ek noch ris net tefolle ynspannings freegje ...

Ek yn it fuortset spesjaal ûnderwiis is it Hollânsk (‘Nederlandse taal en communicatie’) en it Ingelsk in ferplichte leargebiet by de útstreamprofilen ‘arbeidsmarktgericht’ en ‘dagbesteding’ en is Frysk noch altiten fakultatyf:

- Art. 14c. *Arbeidsmarktgericht* uitstroomprofiel, lid 5 ‘Op scholen in de provincie Fryslân **kan** het onderwijs in het arbeidsmarktgerichte uitstroomprofiel mede onderwijs in de Friese taal omvatten. Voor dat onderwijs stellen provinciale staten van Fryslân bij verordening kerndoelen Friese taal vast. [...].

- Art. 14f. *Uitstroomprofiel dagbesteding*, lid 4: ‘Op scholen in de provincie Fryslân **kan** het onderwijs in het uitstroomprofiel dagbesteding mede onderwijs in de Friese taal omvatten. Voor dat onderwijs stellen provinciale staten van Fryslân bij verordening kerndoelen Friese taal vast.’ [...].

Ein 2016 ferkynde wer in nij rapport (5th monitoring cycle) fan de Ried fan Europa oer de tapassing fan it Europeesk Hânfêst (*European Charter for Regional or Minority Languages*) mei in ferslach fan de kommisje fan saakkundigen (*Committee of Experts*) en mei oanbefellings fan de ministers (*Committee of Ministers of the Council of Europe*). Harren twadde oanbefelling is ‘continue to strengthen the teaching of and in Frisian at all levels of education’ (s. 8).⁴⁷

Ek as der foech delegearre wurdt fan it Ryk nei provinsjale of gemeentlike autoriteiten, dan bliuwt it Ryk noch ferantwurdlik foar de ymplementaasje fan it Hânfêst. It binne *wetlike* ferplichtings (‘legal obligations’).⁴⁸ It soe my wol hiel nuer en wûnderlik talykje as it Ryk dêr dan net fia in *rjochterlike* wei op oansprutsen wurde kinne soe ...

De minister hoecht syn goedkarring net te jaan as der foar de ‘voorgelegde kerndoelen’ net ‘voldoende draagvlak’ bestiet yn it fuortset spesjaal ûnderwiis en as dy ‘niet meer inspanningen vergen van het Fries voorgezet speciaal onderwijs dan het aandeel van het onderwijs in de Friese taal binnen het onderwijsprogramma, bedoeld in het negende lid [by ‘arbeidsmarktgericht’, by ‘dagbesteding is dat it ‘achtste lid’, sth], rechtvaardigt.’

- Art. 18. Friese taal of streektaal, lid 1, ‘Het onderwijs wordt gegeven in het Nederlands. Daar waar naast de Nederlandse taal, de Friese taal of een streektaal in levend gebruikt is, **kan** de Friese taal of de streektaal mede als voertaal bij het onderwijs worden gebruikt [fetprint fan my, sth].

Allegearre neffens my *suver diskriminearjende* ûnderwiiskêsten, dêr’t al desennialang gjin feroaring yn te krijen is.

Winsklike noch te ûndertekenjen bepalings yn it Hânfêst:

d. ii: ‘make available a *substantial* part of technical and vocational education’;

d. iii: provide, within technical and vocational education, for the teaching of the relevant regional or minority languages as an *integral* part of the curriculum’.

Inkelde konklúzjes en oanbefellings oangeande it Hânfêst:

a. *Primary school*: ‘One must conclude that this undertaking in article 8, sub-paragraph b, level ii, is still **not** fulfilled’ (s. 2);

b. *Secondary education*: ‘The conclusion is, that the undertaking an article 8, sub-paragraph c, level iii is still **not** fulfilled. The undertaking of Frisian as an integral part of secondary education will only become fulfilled when all schools will **be obliged to teach Frisian in all grades of lower education**, that is to say all classes before the ultimate two when students choose their own package’ (s. 5);

c. *Vocational training*: ‘The Netherlands can be **encouraged to sign** the relevant undertakings in article 8, sub-paragraph d on vocational training, level iii or iv’ (s. 2) [fetprint fan my, sth].

⁴⁷ Sjoch: *Application of the Charter in the Netherlands*, 5th monitoring cycles, 16 June 2016/14 December 2016 (s. 6): Recommendations no. 2: ‘continue to strengthen the teachings of and in Frisian at all levels of education’, ‘[25] The Frisian Language Attainment Targets Act was adopted and entered into force in 2014, increasing the competences of the Province of Fryslân in the field of Frisian language teaching. The number of Frisian-speaking of bilingual day-care centres and playground has increased, but the offer is *still insufficient* [skeanprint fan my, sth] in large urban settlements. At the primary level the number of trilingual (Frisian-Dutch-English) schools has also increased and five secondary schools offer a trilingual programme. Nevertheless, the share dedicated to Frisian in the trilingual system varies between schools and it *rather low* [skeanprint fan my, sth]. Moreover, in most of the secondary school Frisian is only taught for one hour per week and for one year only, which is *insufficient compared to the requirements of the Charter and the need to ensured continuity throughout all levels of education* [skeanprint fan my, sth]. However, additional funds have been made available for the teaching of Frisian. *Ensuring the necessary number of adequately trained teachers and pre-school staff remains an issue* [skeanprint fan my, sth].’

⁴⁸ Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 10: ‘The Committee of Experts reiterates that the Dutch national authorities are responsible for the implementation of the Charter, even if this obligation is delegated to the provincial or local authorities and the regional of minority language speakers. The Charter *places legal obligations* [skeanprint fan my, sth] on its States Parties which *need to be implemented in practice* [skeanprint fan my, sth], taking account of the situation of each language. Implementing these *legal obligations* [skeanprint fan my, sth]. Implementing these legal obligations requires that State Parties take positive measures, on their own initiative, with view to protecting and promoting the minority languages.’

Yn dat nije rapport fan de Ried fan Europa oangeande de tapassing fan it Hânfest makket de kommisje fan saakkundigen (CoE) in stikmannich wichtige ynliedende opmerkings oangeande it ferlienen fan *parsjele* frijstellings fan guon doelstellings (sjoch de profilen op in oare plak yn dit artikel) troch de Provinsje en dat soe wolris yn striid wêze kinne mei de troch it Ryk ûnderskreaune bepalings.⁴⁹ En alwer, it soe wol hiel frjemd wêze, as sa'n konkrete saak yn Nederlân net fia in juridyske proseduere toetst en rjochtset wurde koe. Men libbet ommers yn in 'rjochtssteat' en net yn in bananerepublyk ...

De kommisje fan saakkundigen (CoE) fan de Ried fan Europa rint alle ûnderskreaune bepalings fannijs by del en giet wer foar elts 'ûnderwiisnivo' nei oft dy folslein neikommen binne en dan docht almeast bliken dat soks noch (lang) net it gefal is:

a. '*Pre-school education*' (foarskoalsk ûnderrjocht); de oangiene ferplichting is rjochte op: '[a ii] to make available a *substantial* part of pre-school education' yn it Frysk en dy is neffens it CoE '*partly* fulfilled'.⁵⁰

b. '*Primary education*' (primêr ûnderrjocht); de oangiene ferplichting is rjochte op: '[b ii] to make available a *substantial* part of primary education' yn it Frysk en dy is neffens it CoE '*not* fulfilled'.⁵¹

⁴⁹ Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 19: Article 8 – Education, Preliminary remarks:

'[114] In the fourth monitoring cycle, the Committee of Ministers recommended the Dutch authorities to **“continue to strengthen the teaching of and in Frisian at all levels of education”** A similar recommendation was made by the Committee of Experts.

[115] The Frisian Language Attainment Targets Act entered into force on 1 August 2014, decentralising the competencies and entrusting the Province of Fryslân with setting the attainment targets (core objectives) for the teachings of Frisian. Nevertheless, representatives of primary education should be consulted and the minister of education must approve these objectives.

[116], Before the entry into force of this act, only full exemptions from the legal obligation to teach Frisian in primary and secondary schools could be granted, but now the Province is also allowed to grant partial exemptions. As a result, different profiles have been developed for the schools in Fryslân. The process of implementing these provisions has only begun. It is expected that this first exemptions will come into force in the 2017-2018 school year.

[117] The Committee of Experts notes however, that *most profiles are focused on oral use and developing a positive attitude* towards Frisian. ***This might not be in line with the undertakings chosen under Part III of the Charter*** [fet- en skeanprint fan my, sth].

⁵⁰ Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 19-20:

'[118] In the fourth evaluation report, the Committee of Experts was not in a position to conclude on the fulfilment of this undertakings. It asked the Dutch authorities to provide information on the proposition of Frisian-language education in the bilingual model and on the degree to which the offer of Frisian-speaking and bilingual playgroups really meet the demand of parents.

[119] According to the fifth periodical report and the additional information received by the Committee of Experts, there are about 180 Frisian-medium or bilingual day-care centres of playground in Fryslân (out of a total of 375 such institutions in the province). Between 30-35% of the children below four years old attend them. In order to qualify as bilingual, Frisian has to be used for at least 50% of the time, usually the time allotted to Frisian is between 60-80%.

[120] However, the Committee of Experts was also informed that *the bilingual offer does not meet the demand*, in particular in large towns, and this has *a negative impact on language transmission* [skeanprint fan my, sth].

[121] In view of the existing offer, the Committee of Experts considers the undertakings *partly fulfilled* [skeanprint fan my, sth]. It encourages the Dutch authorities to develop a structured policy for day-care centres or playgroups offering bilingual pre-school education, as well as to increase the number of them.'

⁵¹ Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 20: '[122] in the fourth evaluation report, the Committee of Experts was not in a position to conclude on the fulfilment of this undertaking. It asked the Dutch authorities to submit more detailed information about the concrete set-up of the trilingual educational model in primary education and also information on the strategy to meet the demand for Frisian language education in the future.

[123] Out of the 428 primary schools in Fryslân, 73 are included in the network of trilingual schools (Dutch, Frisian and English as languages of instruction), which represents an increase of 30 schools compared to the previous monitoring cycle. However, only 30 of these trilingual school are certified (as 3TS basic, 3TS plus and

c. ‘*Secondary education*’ (fuortset ûnderwiis); de oangiene ferplichting is rjochte op: ‘to provide, within secondary education, for the teaching [fan it Frysk] as an *integral* part of the curriculum’ en it CoE ‘*cannot* conclude on the *fulfilment* of the undertaking’.

Oan de ein fan de evaluaasje fan de trije ûnderwiisnivo’s komt it CoE op ’en nij ta deselde konklúzje as yn it ferline, want it sjit net op mei de ymplementaasje fan it Frysk: ‘*The Committee of Experts again strongly urges the Dutch authorities to continue strengthening the teaching of and in Frisian at all levels of education*’ (s. 21).⁵² In hiel beskamsume en

3TS star) as offering Frisian as a subject and as a medium of instruction; over 30 schools are in the process of certification. The degree to which Frisian is used as a language of instruction varies among schools. Teachings Frisian as a subject should take place for at least one hour per week. Between 1 ¼ and 3 ½ hours are used as a medium of instruction (CLIL). The subjects taught in Frisian are usually music, world orientation, gymnastics and creative subjects. In general, Frisian is used between 10-25% of the time.

[124] The Committee of Experts has been informed that the trilingual system is undergoing changes, with the introduction of English from the 1st grade onwards and of a more integrated use of languages (so-called ‘translanguaging’), instead of a strict division of time and themes. Furthermore, trilingual schools, of which many are small institutions in rural areas, might be at risk in the future, since a recommendation of the National Council of Education propose to raise the minimum number of pupils in a primary school from 23 to 100 as of 2019. The Committee of Experts recalls that in many cases where general measures are taken, regional or minority languages are particularly at risk. Special measures should be adopted to ensure that these languages are not disproportionately affected.

[125] As far as the other schools are concerned, the fifth periodical report indicates that, as a result of the Administrative Agreement, the budget for the Material Preservation of Frisian (funds for teaching Frisian) has increased by € 90 000, to allow for the teachings of Frisian also in the first two years of primary education. The Committee of Experts welcomes this development.

[126] According to additional information received by the Committee of Experts, apart from trilingual education, primary schools generally offer in Frisian. The teaching time is, however, limited to only one lesson of 30-40 minutes per week or is used for simple tasks or activities (understanding the language), using school television programmes and reading materials).

[127] The Committee of Experts considers that the current offer of teaching Frisian for one lesson per week of using it as a medium of instructions for only a few hours per week in some schools is *too low to meet the requirements of the undertaking*. In addition, *this is too restricted to develop a sufficient level of literacy in Frisian [fet- en skeanprint fan my, sth]*.

[128] The Committee of Experts considers the undertaking *not fulfilled*. It encourages the authorities *to strengthen* the use of Frisian as a medium of instruction in primary education [fet- en skeanprint fan my, sth].’

⁵² Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 21:

‘[129] In the fourth evaluation report, the Committee of Experts considered this undertaking *partly* fulfilled. It strongly urged the Dutch authorities to improve the situation of the teachings of Frisian in secondary education.

[130] According to the fifth periodical report, five schools offer trilingual education. The authorities plan to increase their number to at least ten by 2018. The Committee of Experts has, however, been informed that the share of subjects taught in Frisian is very low (for example, in one case, only history and physical education), The aim to use the three languages according to share of 30%-30%-40% of the time has not yet been reached in general. Frisian is used about 16% of the time (taught as a subject and used as a medium of instruction).

[131] As far as is the other schools are concerned, at secondary level teachings Frisian is compulsory only during the first year, for one hour per week. Most of the 87 secondary schools in the Province of Fryslân teach it only in this format, while only 15 schools teach it after the first year. Efforts are being made to encourage schools to extend the teaching of Frisian. Since the 2013-2014 school year, the Ministry of Education, Culture and Science makes available € 65 000 annually for teaching Frisian also at secondary schools. Frisian is an optional exam subject and approximately 50 pupils choose it every year.

[132] The Committee of Experts notes that the offer of Frisian in secondary educations of one hour per week for one year is *too low to meet the requirements of the undertaking and to ensure adequate knowledge* of Frisian to a *sufficient number of pupils* Secondary level lays the foundation for future studies, including teacher training and if pupils do not acquire adequate skills in Frisian at the end of secondary education, the chances of them enrolling in or graduating with Frisian at university or teacher training diminish. The Committee of Experts welcomes the use of Frisian as a medium of instruction in some secondary school, but this offer is at present *too limited*, both as far as the number of schools and the share of Frisian are concerned [fet- en skeanprint fan my, sth].

treurige saak dat it Ryk syn ferplichtings noch lang net neikomt en dan moat fandatoangeande neffens my in gong nei de rjochter net langer útsletten wurde om dêr faasje efter te setten en oan te stean op in bettere *wet- en regeljouwing*.

g. ‘*Teaching of history and culture*’ (ûnderwiis yn skiednis en kultuer); de oangiene ferplichting is rjochte op ‘to make arrangements to ensure the teaching of the history and the culture which is reflected by Frisian’ en it CoE ‘considers the undertaking **not fulfilled**’ (s. 22).⁵³

h. ‘*teacher training*’ (oplieding fan learkrêften); de oangiene ferplichting is rjochte op ‘to provide the basic and further training of the teachers required to implement those of paragraphs a to g accepted by the Party’. It CoE beskôget dy opdracht as ‘**partly fulfilled** with regard tot primary and secondary education’ en as ‘**not fulfilled** for pre-school education’ (s. 23).⁵⁴

[133] Based on the available information, it is not clear to the Committee of Experts how many pupils study Frisian as a subject throughout secondary education. The Committee of Experts cannot conclude on the fulfilment of the undertaking and asks the authorities to provide additional information in the next periodical report.

The Committee of Experts again strongly urges the Dutch authorities to continue strengthening the teaching of and in Frisian at all levels of education.

⁵³ Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 22:

‘[138] In the fourth evaluation report the Committee of Experts considered this undertaking **not fulfilled**. It urged the Dutch authorities to continue their efforts to ensure the teachings of the history and the culture which is reflected by Frisian and to provide the relevant information.

[139] The fifth report does *not provide any information* in this respect. According to the information received during the on-the-spot visit, teaching Frisian history and culture is not part of the national curriculum. Some schools, however, offer such information. They use the Frisian history “Canon” (*Kanon fan de Fryske skiednis*), which presents major topics of Frisian history and is developed following the model of the *Canon van Nederland*. Generally, only some topics are presented to the pupils. There are no exact data on how many schools use the Frisian history “Canon”. The information available to the Committee of Experts is based on the use of the Edufrysk platform (digital education platform for pupils studying Frisian, developed by the Afûk organisation), as schools using it also use the Frisian history “Canon”. It is the case of 20 secondary schools. In primary education a pilot project is ongoing and the aim is to have 30 primary schools using Edufrysk and the related “Canon” parts in September 2016.

[140] The Committee of Experts welcomes the fact that at least some information about Frisian history and culture is offered in some schools. However, bearing in mind that the undertaking requires states to *ensure* the teaching of the history and the culture reflected by Frisian **to all pupils** living in the relevant territory, the Committee of Experts considers the undertaking **not fulfilled** [*fet- en skeanprint fan my, sth*].

[141] The Committee of Experts **strongly urges** the Dutch authorities **to ensure the teaching of the history and the culture** which is reflected by **Frisian** [*fet- en skeanprint fan my, sth*].’

⁵⁴ Sjoch: *Application of the Charter [...]*, 2016, s. 22-23:

‘[142] In the fourth evaluation report, the Committee of Experts considered this undertaking *partly fulfilled* with regard to primary and secondary education and *not fulfilled* for pre-school education. It strongly urged the Dutch authorities to take active measures to provide the necessary basic and further training for pre-school teachers of Frisian [*skeanprint fan my, sth*].

[143] The authorities indicate in the fifth periodical report that the lack of qualified teachers is a major concern both for the national and for the provincial authorities. According to the Education Inspectorate, 40% of the primary and secondary school teachers do not have an adequate qualification or competence for teachings Frisian language and culture.

[144] During the on-the-spot visit, the Committee of Experts was informed that, as of the 2015-2016 school year, optional courses of Frisian (three hours per week for one semester) have been introduced in de vocational training of education assistants.

[145] The NHL and Stenden Colleges provide teacher training for Frisian education, both for primary and secondary levels. A lectureship in Multilingualism in Education and Teaching has been jointly created by the two colleges. A trilingual stream has also been put in place for future teachers of trilingual primary schools. All students enrolled in primary teacher training take part in Frisian lessons in the first two years. However, not all continue in the following two years nor take the exam for the official qualification. This has only been the case for 36 students in 2012, 25 students in 2013, 29 students in 2014 and 17 students in 2015, for both colleges. In addition to this, a small number of students of a combined track of teacher training in pedagogy also take the

i. ‘*Monitoring*’ (kontrôle); de oangiene ferplichting is rjochte op ‘to set up a supervisory body or bodies responsible for monitoring the measures taken and progress achieved in establishing or developing the teaching of Frisian and for drawing up periodic reports of their findings which will be made public’. It CoE is tige benijd nei de rol fan de ûnderwiisynspeksje en nei it jier dat fan dy kant wer ris in nij rapport oer it Frysk yn it ûnderwiis ferwachte wurde mei (it lêste rapport *Tusken winsk en wurklikheid/Tussen wens en werklikheid* is al wer fan 2010)!⁵⁵

Jitris, in beskamsume saak dat it Ryk syn ferplichtings nei safolle jier noch lang net neikomt. It eint mei de ymplementaasje fan it Frysk yn it folsleine ûnderwiis yn Fryslân en mei kêst 8 fan it Hânfêst as in lûs op in tarre presinning. Reden foar my om der mear faasje yn bringe te wolle. Kêst 8 is in bepaling dy’t my ‘konkreet’ genôch liket om (ek) fia in gong nei de rjochter te befjochtsjen. Dat jildt foar de Friezen en it Frysk yn Dútslân (by it ‘Land’) én yn Nederlân (by de ‘steat’ of it ‘Ryk’) wat my oanbelanget suver allebeide likefolle.

Emansipaasje of it hanthavenjen fan de status-quo?

Tom Dykstra, foarsitter fan de FFU, hat ûnder boppesteande titel in treflik artikel skreaun oer de wetlike mooglikheden dy’t de provinsje hat om oan skoallen *ûntheffings* foar it jaan fan Frysk te jaan. Ik meitsje dêr op dit plak rynsk gebrûk fan.⁵⁶

Wetswiziging en ‘draachflak’

Kêst 9, lid 4 fan de *Wet op het primair onderwijs* (WPO) seit, dat yn Fryslân ek ûnderwiis yn de Fryske taal jûn wurde moat en dat Deputearre Steaten (DS) op fersyk fan it foechhawwend gesach *parsjele* (foar in diel) of *folsleine* ûntheffings fan dy ferplichtings jaan kinne. DS moatte dêr yn in *beliedsregel* kritearia foar fêststelle, nei earst oerlis hân te hawwen mei it primêr ûnderwiis.⁵⁷ Dat ûntheffingsbelied achtsje ik likegoed *yn striid* mei kêst 8 fan it

exam for official qualification. A minor in *Multilingual Education in International Perspective* is also available and 20 students are currently enrolled. NHL offers, in addition, courses for primary school teachers on *Language Policy at School*, attended to this date by approximately 100 students. The number of students in teacher training for secondary schools is very low (12 bachelor students and 2 master students in the current academic year). This is influenced by the *low number of Frisian lessons in secondary education*, which are not enough to cover a full time job as teacher of Frisian. Often, teachers of other subjects are appointed as teachers of Frisian. In an effort to improve the situation and the framework of restructuring of language teacher training NHL started recently to reorganise the curriculum of teacher training for *secondary* schools, aiming to offer a double qualification for Dutch and Frisian.

[146] The University of Groningen also offers a two-year master in *Frisian Language and Culture: Pre-higher Education Teacher Training* and one student has graduated since 2012.

[147] The Committee of Experts considers this undertaking *partly fulfilled* with regard to *primary and secondary education*. While welcoming the introduction of Frisian courses in vocational education for training assistants, it maintains its view that the undertaking is *not fulfilled* for *pre-school education*. It *strongly urges* the Dutch authorities to continue *to take active* measures to provide the necessary basic and further training of teachers for teachings in and of Frisian at *all levels* [*fet- en skeanprint fan my, sth*].’

⁵⁵ Sjoch: *Application of the Charter* [...], 2016, s. 23:

[149] ‘Bearing in mind the adoption of the new Frisian Education Attainment Acts, the Committee of Experts invites the authorities’ to provide more information on the role of the Education Inspectorate and on the year when a new report on Frisian education can be expected.’

⁵⁶ Tom Dykstra, ‘Emansipaasje of it hanthavenjen fan de status-quo?’, yn: *Swingel*, nû. 48, april 2016, s. 9-11. Dykstra is foarsitter fan de FFU (Feriening Frysk Underwiis).

⁵⁷ Art. 9, lid 4 (WPO): ‘Op de scholen in de provincie Fryslân wordt tevens onderwijs gegeven in de Friese taal. Gedeputeerde staten kunnen op verzoek van het bevoegd gezag gedeeltelijke of volledige ontheffing van deze verplichting verlenen. Gedeputeerde staten stellen in een *beleidsregel* criteria vast voor die *gedeeltelijke* en *volledige ontheffing*. De vaststelling geschiedt niet eerder dan nadat gedeputeerde staten overleg hebben gevoerd met het Friese primair onderwijs.’

Art. 9, lid 6 (WPO): ‘Ten aanzien van de onderwijsactiviteit in het vierde lid, stellen provinciale staten van Fryslân bij verordening kerndoelen Friese taal vast. De vaststelling geschiedt niet eerder dan nadat gedeputeerde

Hânfêst en soe by de rjochter toetst wurde moatte. Op 'en heechsten is in *tydlike* en *koart duorjende* maatregel tinkber om yn dat ramt *sa gau mooglik* oan de ferplichtings út it Hânfêst te foldwaan.

It *Konsultatyf Orgaan Frysk* (KO; in advysorgaan foar it Ryk) hat fandatoangeande it kabinet in frij prinsipiële reaksje takomme litten nei oanlieding fan in *rapport fan de stjoergroep Hoekstra* (2010) oangeande it begryp 'draagvlak'. Yn syn reaksje advisearret it KO om by delegaasje fan foech (yn dit gefal oer it Frysk) *gjin* ferplichting ta oerlis mei de útfierende ynstânsjes op te nimmen, omdat soks net past by de skieding fan ferantwurdlikheden tusken wetjouwer en in útfierende organisaasje. ***De Fryske befolking hat ommers sûnder mear rjocht op ûnderwiis yn it Frysk en dat rjocht mei net ôfnommen wurde troch (minder) draachflak by hokfoar útfierende ûnderwiisinstânsje dan ek.*** Der kin wol praat wurde oer *útfierberens*, mar op grûn fan it *Hânfêst* en it *Ramtferdrach* mei *draachflak* gjin betingst wêze!

Dy 'draagvlak'-bepaling liket my wer it safolste trúkje te wêzen dat se yn De Haach úthelje om it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis te beheinen en it stribjen nei in folweardich plak fan ús taal te ûndergraven. Itselde moat sein wurde fan de bepaling dat ús *kearndoelen* net te folle *ynspannings* freegje meie, in foarm fan net iens sa ferhoalen taalûnderdrukking. It Frysk mei blykber net (te) belangryk wurde. Dan trapet 'De Haach' hastich op de rem en wurdt der manipulearre om it Frysk dochs wer ûnderstek te dwaan.

Omdat 'it Ryk' grutte muoite hat om by delegaasje taken en foech út hannen te jaan, hat it de skoallen wetlik mear macht jûn om de ferplichtings *neffens eigen ynsjoch* út te lizzen. Omdat it sêls net te opsichtich tsjin in folweardich plak foar it Frysk yngean wol, lit it dat oan de skoaldireksjes oer. Sa wurkje de Haachske *opkear-refleksen* oant hjoed-de-dei, direkt of yndirekt.

De ûntheffingskritearia roppe prinsipiële fragen op

Hokfoar *kritearia* binne yn oerlis mei it fjild foar it jaan fan ûntheffings ûntwikkele? De 'beleidsregel' jout de folgjende kritearia:

1. It brûken fan it Frysk yn de skoalle(mienskip); sis mar it Frysk taalgebrûk op de skoalle en syn omkriten (doarp of stêd). De skoalle kin dêrby de sifers út de resinte *Taalatlas* (2015) brûke.

Soks achtsje ik yn striid mei kêst 8 fan it Hânfêst, dat neffens de letter yn Fryslân gjin skoalle of bern frijstelt fan it ûnderwiis yn it Frysk (sjoch ek fierderop).

staten overleg hebben gevoerd met het Friese primair onderwijs. De verordening behoeft de goedkeuring van Onze minister. Indien Onze minister voornemens is goedkeuring te onthouden, verzoekt hij de Onderwijsraad een advies uit te brengen. Het verzoek bevat een omschrijving van de onderwerpen waarover advies wordt verwacht. Het advies wordt binnen zes weken uitgebracht aan Onze minister en wordt bekend gemaakt. Onze minister informeert beide Kamers der Staten-Generaal over zijn voornemen om al dan niet goed te keuren. Paragraaf 4.1.3.3 van de Algemene wet bestuursrecht is niet van overeenkomstige toepassing.'

Art. 9, lid 7 (WPO): 'Onze minster kan goedkeuring als bedoeld in het zesde lid in ieder geval onthouden indien aan de volgende voorwaarden, waarvoor gedeputeerde staten gegevens aandragen, niet wordt voldaan:

- a. het bestaan van **voldoende draagvlak** in het Friese primair onderwijs voor de *voorgelegde* kerndoelen Friese taal';
- b. dat de kerndoelen Friese taal **niet meer inspanningen** van het Friese primair onderwijs vergen dan het aandeel van het van het onderwijs in de Friese taal binnen het totaal aan onderwijsactiviteiten rechtvaardigt.' [*fet- en skeanprint fan my, sth*]

2. De feitlike ynfolling fan wat de skoalle al docht oan it ûnderwiis yn it Frysk. As dat op it oanfraachformulier stiet, dan sille Deputearre Steaten yn de regel neffens de oanfraach ûntheffings jaan. Yn gefallen dat de skoalle de realiteit net goed werjout of dat der in grut ferskil is tusken 1 en 2, dan wurdt de ûnheffing wegere en sil der mei de skoalle praat wurde.

Soks ropt prinsipiële fragen op. Al sûnt jierren is de taalfrede yn Fryslân basearre op in stilswijende regel dat oarstaligen net twongen wurde om it Frysk aktyf te brûken (dus it prate en skriuwe kinne *moatte*), mar dat se ús taal op syn minst – as hja harren yn ús provinsje nei wenjen sette – wol *passyf* yn 'e macht krije.

Deputearre Steaten meitsje it de skoallen maklik troch yn harren ûntheffingsoanfraach ien fan de troch DS fêststelde *profilen* te kiezen. Foar *parsjele* ûntheffings binne de kearndoelen oardere neffens 'swierte' en sa likernôch passend by it útgongspunt fan it behearskingsnivo fan it Frysk yn de skoalle(mienskip). It keazen profyl jout dan oan hokfoar kearndoel(en) oft de skoalle ál neistribje wol 1. In *positive hâlding*; 2. *Ferstean*; 3. *Prate*; 4 *Lêze*; 5 *Skriuwe en 6. Taalskôgje (wurdskat en taalbegryp)*.⁵⁸

De profilen jouwe in juridysk (tink)ramt om de ferplichte kearndoelen Frysk wol of net yn it skoalprogramma op te nimmen. Sadwaande wurdt folslein foarbygien oan folle fleksibeler oplossings lykas *didaktyske differinsjaasje* binnen de klasse. Dat is in normale en legitieme ûnderwiiskundige foarm om yn in groep goed mei ferskillen tusken learlingen om te gean en om better oan te sluten by de 'neistlizzende ûntwikkelingssône' fan in bern (in tige wichtich kearnbegryp út de ûnderwiisteory fan L.S. Vygotskij; sj. bgl. Vos, s. 271-274). Der binne yn de praktyk nammentlik grutte ferskillen yn taalbehearsking. Tink bygelyks allinnich al oan de Frysk- en net-Frysktaligens. Spitigernôch giet de 'beleidsregel' út fan in negative ynterpretaasje fan kearndoelen, nammentlik kearndoelen as *te hege* easken foar de bern, wylst kearndoelen krekt bedoeld binne as *minimale* programmaferplichtings mei differinsjaasjemooglikheden.

Stel dat in basiskoalle yn Ljouwert foar profyl D kiest ('alle kearndoelen', mar mei in ûnheffing foar lêzen, skriuwen en taalskôgjen), dan betsjut soks dat (Frysktalige) bern net iens de kâns krije om har de lêsefeardigens yn it Frysk eigen te meitsjen. Dat striidt mei alle didaktyske en pedagogyske 'wetten'.

In hiel wûnderlike konstruksje is ek profyl F (allinnich in '*positive hâlding*' neistribje foar it brûken fan it Frysk). Hoe soene de bern sa'n hâlding ûntwikkelje kinne as it Frysk net hoecht te klinken of skriftlik sichtber te wêzen? In positive hâlding ûntwikkelje 'ten aanzien van het gebruik van het Fries') giet net bûten it harkjen, praten, lêzen en skriuwen om (sjoch bgl. ek: *Frysk oan bod, Learplan Frysk foar it Primêr ûnderwiis*, oktober 2005, bgl. par. 3.5.

---

⁵⁸ It keazen profyl jout oan hokfoar kearndoel(en) oft de skoalle wól neistribje sil. De seis kearndoelen foar it Frysk binne: 1. In positive hâlding; 2. Ferstean; 3. Prate; 4 Lêze; 5 Skriuwe en 6. Taalskôgje (wurdskat en taalbegryp).

- Profyl A: alle kearndoelen; gjin ûntheffing.
- Profyl B: alle kearndoelen; ûntheffing foar skriuwen.
- Profyl C: alle kearndoelen; ûntheffing foar lêzen en skriuwen.
- Profyl D: alle kearndoelen; ûntheffings foar lêzen, skriuwen en taalskôgjen.
- Profyl F: allinnich in positive hâlding neistribje foar it Frysk; ûntheffing foar ferstean, praten, lêzen, skriuwen en taalskôgjen.
- Profyl G: folsleine ûntheffing.

Kearndoel ‘Attitude’, s. 59).⁵⁹ By alle aktiviteiten sil dat yntegrale kearndoel ommers altiten op de eftergrûn meispylje. Profyl F is wierskynlik keazen fanwegen de juridyske logika, mar is ûnderwiiskundich en kultuerpedagogysk in rare misset.

Yn de feststelde profilen wurdt gjin rekken holden mei de praktyk fan twataligens, dêr't it brûken fan it Frysk in fanselssprekkende saak heart te wêzen. Te folle krije skoallen mei in anty-Fryske hâlding sa (op 'en nij) de kâns om harren foar de wetlike taak om kwalitatyf goed ûnderwiis yn it Frysk te jaan, wei te winen. Yn de groepen 1 en 2 fan de basisskoalle steane de kearndoelen *ferstean* en *praten* sintraal en komme *lêzen* en *skriuwen* út soarte noch net op it aljemint. Yn it Hollânsk likemin. Mar it leit bygelyks net foar de hân om yn stedssituasjes – benammen yn de hegere groepen – der mar fan út te gean dat foar net-Frysktalige bern it *lêzen* en foarmen fan *skriuwfeardigens* yn it Frysk dreger wêze soene as it *praten*. De Provinsje wol de ûntheffings ien kear yn de *fjouwer* jier tsjin it ljocht hâlde. Der wurdt dêrby fan útgien dat de skoallen yn de tuskentiid in ûntwikkeltrajekt trochmeitsje en dus nei fjouwer jier net foar deselde profilen ûntheffings oanfreegje.

Hokfoar amtner moat soks anst beoardielje en de beide kritearia tapasse? Wol de skoalle stappen foarútsette of net? Docht de direksje in berop op de gefolgen fan jierrenlange efterstelling fan it Frysk en op de easken fan de ynspeksje foar it Hollânsk?

Op himsels is it in goed ding om skoallen de mooglikheid te bieden om stappen foarút te setten. Fansels kin men net yn ien kear fan der flier op 'e souder stappe, mar de kearnfraach is oft 'wy' echt mei it Frysk op 'e souder komme wolle. En dan soe de Provinsje alle jierren de finger goed oan de pols hâlde moatte en neigean wat de foarderings binne ...

It liket der hiel sterk op dat de ryksoerheid in 'verdeel- en heers'-belied fiert troch de Provinsje oan it tsjoar fan de skoallen te lizzen. Foar effektyf ûnderwiis yn it Frysk bliuwt de Fryske mienskip fierhinne ôfhinklik fan de 'tafallige' pro- of antyhâlding fan de koepelmanagers en direksjes.

Yn de *5de periodike rapportaazje* fan Nederlân oan de Ried fan Europa oer de útfiering fan it *Europeesk Hânfêst* (2015) wurdt by in paragraaf oer ûnderwiiskêst 8 steld dat troch de hieltiten fûldere striid mei oare talen 'het leren van het lezen en schrijven van het Fries essentieel [is] voor het voortbestaan ervan'. Yn de boppeneamde profilen komme dy taalaspecten lykwols krekt as earste foar ûntheffing yn oanmerking. As der foar it Frysk no net in dúdlik 'ontwikkeltrajekt' yn gong set wurdt, dan betsjut soks foar skoallen (yn de gruttere plakken) dat de hjoeddeiske taalstatus-quo hanthavene wurdt mei grutte ferskillen tusken de (skoal)mienskippen yn ús provinsje. It soe ek betsjutte dat de provinsje – as meiferantwurdlige oerheid foar it Frysk – gjin *emansipaasje* neistribbet, mar *konsolidaasje* fan de diskriminearjende taalferhâldings yn Fryslân. En yn it provinsjale *koalysje-akkoart 2015-2019* wurdt noch wol in *Deltaplan* foar it Frysk oankundige mei as doel dat alle ynwenners de kâns krije moatte om Frysk te learen! Soks betsjut op syn minst dat alle bern it Frysk passyf leare te behearskjen en wa't mear oankin, dêr ek *echt* de kâns ta kriget. Dat is 'passend' ûnderwiis! Allinnich al om de *Wet gebruik Friese taal* (2013) gjin deade letter bliuwe te litten, is goed ûnderwiis yn it Frysk foar *alle* bern fan libbensbelang.

⁵⁹ *Frysk oan bod*: “‘It brûken fan it Frysk’ betsjut nei it Frysk harkje, Frysk prate, Frysk lêze en Frysk skriuwe. [...] Omtinken foar it Frysk yn 'e sprutsen en skreaune foarm by it Frysk as fak en op mominten dêr't it Frysk as fiertaal brûkt wurdt, is in earste betingst om dit kearndoel ‘Attitude’ berikke te kinnen” (s. 59).

Der sil neffens my ek neigien wurde moatte hoe't troch in *tekoartsjittende ymplementaasje (en it tafersjoch dêrop)* fan de yn it ferline *earste* (offisjeel) troch it Ryk fêststelde – mar yn de rin fan de tiid *hieltiten mear ôfswakke – kearndoelen* harren ferhâlde ta kêst 4 fan it Hânfêst oangeande ‘Existing Regimes of Protection’, benammen: ‘2. The provisions of this Charter shall not affect *any more favourable provisions* concerning the status of regional or minority languages or the legal regime of persons belonging to minorities which may exist in a Party or are provided for by relevant bilateral or multilateral agreements’ [*skeanprint fan my, sth*]. Kêst 93 fan de Nederlânske Grûnwet seit: ‘Bepalingen van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties, die naar haar inhoud een ieder kunnen verbinden, hebben *verbindende* kracht nadat zij zijn bekendgemaakt.’ En yn kêst 1 (GW): ‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in *gelijke gevallen gelijk behandeld*. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, ras, geslacht *of op welke grond dan ook*, is niet toegestaan’ [*skeanprint fan my, sth*].

It liket my ta dat soks yn prinsipe ek jildt foar it ûnderwiis yn de Fryske taal op it *hiele* grûngebiet fan de Provinsje Fryslân (in twatalige provinsje mei *Frysk* en Nederlânsk as *offisjele* talen). En foar *alle* learlingen yn Fryslân jildt dan neffens my dat se nét diskriminearre wurde meie troch in skoalle ûntheffing te jaan fan it *heechste* profyl (dus ek gjin ûntheffing foar bgl. *skriuwen*) om sadwaande ien of mear fan harren learlingen it ûnderwiis út dat profyl te ûntkearen. Net allinnich it *gelikenensbegjinsel* soe dêrmei skeind wurde, mar ek de easken fan ‘*deugdelijkheid*’ (GW, kêst 23, lid 5) soene oantaast wurde. Nei myn betinken is dy (ûntheffings)romte der neffens de ûnderskreaune bepaling út kêst 8 fan it Hânfêst **nét**.

Wat soe de Provinsje no mei it nije ûntheffingsbelied yn beweging sette moatte? Yn alle gefallen hiel dúdlik meitsje dat it in *tydlike oergongsmaatregel* is en dat de skoallen oanfitere wurde om programmatysk in goed omskreaun *ûntwikkeltrajekt* yn te gean, mar ek dat de *ûnderwiisynspeksje* in dúdlike taak op dat mêd kriget no't it evaluaasjesysteem Frysk (‘Grip’) deroan sit te kommen.⁶⁰ Fierder soe de Provinsje op grûn fan de *Bestjoersôfspraak* in begjin

---

⁶⁰ *Grip, Evaluaasjesysteem Frysk*. *Grip* biedt observaasje-ynstruminten en toetsen. *Grip* is metoade-bûn en metoade-ûnôfhinklik. It hat in digitaal portfolio en is keppele oan it referinsjeramt Frysk. Ûnderdielen: de toetsen begripend lêzen mjitte it begryp fan Fryske teksten by learlingen op harren eigen nivo. Der binne toetsen foar groep 5 (primêr ûnderwiis) oant en mei klas 1 (fuortset ûnderwiis). Alle jierren kin in toets ôfnommen wurde. De resultaten komme yn Grip. De toetsen wurde normearre ûnder learlingen yn Fryslân en jouwe ynsjoch yn wêr't de learling sit op it mêd fan begripend lêzen. De toetsen binne digitaal en wurde automatysk troch de kompjûter neisjoen (sjoch ek: www.grip.frl).

De saneamde *Frisiatoets* is in digitaal ôf te nimmen toets dy't de taalkennis fan it Frysk op it mêd fan idioom, syntaksis, morfology en semantyk mjit. De toets bestiet út sechtich items en elts bern hat fjouwer antwurdmoglikheden. Mei-inoar foarmje de items in frij betroubere en falide skaal om it taalkennishivo fan learlingen fêst te stellen. De *Frisiatoets* kin brûkt wurde as ynstaptoets en as folchynstrumint. De toets jout in yndruk fan wat de learlingen witte fan de Fryske taal. Hoefolle oft dat seit oer hoe goed oft sy it Frysk brûke kinne, is ûnwis. It jout op syn heechst in yndikaasje fan it nivo en dat kin de learaar helpe om it programma op de learling(en) ôf te stimmen. Troch de toets troch de jierren hinne in pear kear ôf te nimmen, kin de learaar ek in yndruk krije fan de fuortgong fan de learling/groep learlingen. De bedoeling is om fan de toets in (Frys)lanlik noarmearre ynstrumint, in standertoets, te meitsjen.

Mei de *observaasje-ynstruminten* kin de ûntwikkeling fan mûnlinge taalfeardigens en skriuwfeardigens fan de learlingen folge wurde. Learkrêften kinne harren learlingen folge op wei nei de ‘folsleine’ behearsking fan in sjenre yn in meartalige situaasje. Foar it primêr ûnderwiis (pû) giet it om helpmiddels foar: in neifertelling, in oerlis-learpetear, in diskusje, in fraachpetear en in brief. Foar it fuortset ûnderwiis (fû) giet it om sjenres lykas: in diskusje, in presintaasje, in mûnlinge redenaasje, in ferslach, in ynstruksje, in resinsje en in kranteberjocht.

De metoade-bûne evaluaasjes foar it pû en de ûnderbou fan it fû binne ûnderdiel fan de learlinen en materialen fan de metoade(n) Frysk. It binne benammen formative evaluaasjes dy't gaadlik binne foar it op

meitsje moatte mei it ûntwikkeljen fan *yntegraal* meartalich lesmateriaal (sjoch dêrfoar ek *Swingel*, nû. 45). It Frysk as fier- of ynstruksjetaal kin ommers nea goed fan 'e grûn komme as alle *lesmateriaal* (benammen digitaal) net foar bern en learkrêften (ek) yn it Frysk beskikber is. It folslein neilibjen fan kêst 8 fan it *Hânfêst* moat dêrta bydrage en in gong nei te rjochter liket my needsaaklik as ien fan de middels om soks ôf te twingen ...

Konklúzjes en oanbefellings

1. It soe neffens my hiel wûnderlik wêze en it wol my perfoarst net oan as it nét neikommen fan beskate ûnderskreaune bepalings út ynternasjonale ferdraggen (dy't ek noch boppe de nasjonale wetten steane), op gjin inkelde wize by in rjochter toetst of ôftwongen wurde kinne soe. Kêst 8 fan it *Hânfêst* is neffens my 'konkreet' genôch om elts (fer)bine te kinnen en dêr in rjochterlik oardiel oer útsprekke te litten.

2. En mocht ik it ûnferhope dochs noch mis hawwe, dan wurdt it heech tiid om de Nederlânske wetjouwing yn oerienstimming te bringen mei kêst 8 fan it *Hânfêst* foar wat it 'substansjeel' (primêr ûnderwiis, ynklusyf de ekspertizesintra) en 'yntegraal' (fuortset ûnderwiis, ynklusyf de ekspertizesintra) part oanbelanget en dat út te wreidzjen mei in kêst oer de ferplichting yn it beropsûnderwiis.

3. Om gearwurking tusken de Fryslannen struktureel op makro-nivo (op bestjoerlik mêd) te ferbetterjen (te ferbreedzjen en te ferdjipjen) is it needsaaklik om foar de Fryslannen in (kultuerpolityk) ynter-Frysk orgaan yn it libben te roppen dat regelmjittich byinoar komt (bygelyks ien of twa kear jiers), dat fragen fan mienskiplik belang besprekt en de útkomsten dêrfan nei binnen en bûten bepleitsje kin. Dat soe in soarte fan (Opstalsbeam)-parlemint wurde moatte dat wikseljend yn de trije Fryslannen gearkomt en redendiel, mar it soe ek in fêst plak krije kinne yn (it gebou) fan de Ostfriesische Landschaft yn Auerk (Aurich).

Ik haw my yn dit stik fierhinne konsintrearre op kêst 8 fan it *Hânfêst*, dat neffens my genôch hâldfêst jout om de yn- en útfiering dêrfan te toetsen oan it oardiel fan de rjochter. Dat freget út soarte om advokaten dy't hiel goed thús binne yn it ynternasjonale rjocht en de ynterne wurking foar Nederlân. Dêr sil in fûns foar foarme moatte om harren kosten te beteljen. De Fryske saak en de saak fan it Frysk yn it ûnderwiis is it mear as wurdich!⁶¹

ûntwikkeling rjochte wurkjen, wêrby't de útkomsten fan de evaluaasjes de learlingen en learaars stypje en stjoere yn harren lear- en ûnderwiisproses.

Foar de midden- en boppebou fan it pû kinne learlingen op wei nei in einopdracht harsels bygelyks hifkje op it mêd fan har eigen skriuweardigens en it hâlden fan in presintaasje. Yn it fû beoardielje learlingen harren eigen skriuweardigens. Ek mear tradisjonele metoadetoetsen binne ûnderdiel fan it lespakket *Searje 36*.

Foar it pû funksjonearje de opdrachten binnen de ynteraktive 'game' *Meunstertún* fuortdaliks ek as evaluaasje-ynstruminten. Ek de oan in metoade bûne evaluaasjes binne in yntegraal ûnderdiel fan it learlingfolchysteem, dat keppelen wurdt oan de nije digitale learomjouwing en oan de metoaden.

Binnen it learlingfolchysteem foar it Frysk, *Grip*, wurde de learfoarderings mei help fan de evaluaasje-útkomsten fersoarge. It learlingfolchysteem is boud op *EduFrysk*, it nije edukative platfoarm dat ek foar de nije digitale metoaden foar it pû en fû brûkt wurdt. It systeem kin likegoed metoade-ôfhinklike as metoade-ûnôfhinklike data byhâlde; foar in learling, foar in klasse en foar in skoalle.

It systeem jout de learaar en de learlingen ynformaasje oer de ûntjouwing fan de learlingen en de trochsneed fan in groep. Dat is relatearre oan it kurrikulum (referinsjeramt Frysk, rrF) en oan de domeinen (lykas *Praten* en *Lêzen*) en de soarten fan taalgebrûk (lykas in diskusje, in presintaasje, in struiblêd meitsje). In digitaal portfolio makket diel út fan *Grip*. It *LearlingFolchSysteem* (LFS) is as module njonken de metoade te brûken, mar it kin ek los fan de metoade brûkt wurde.

⁶¹ Myn hertlike tank giet út nei Thede Boysen foar it tastjoeren fan relevante stikken/artikels út Noard-Fryslân ('Nordfriesland') en nei drs. Thom Dijkstra, dr. mr. Roel Kaastra, mr. Ferdinand de Jong en Cor Jousma foar harren korreksjes en suggestjes foar ferbettering fan dit stik.

It is ommers de heechste tiid dat de Friezen ‘gewoan’ (wer) harren natuerlike taalrjochten krije ...

Literatuer

- European Charter for Regional or Minority Languages, *Application of the Charter in the Netherlands*, 5th monitoring cycle. A. Report on the Committee of Experts on the Charter (adopted on 16 June 2016), B. Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the application of the Charter by the Netherlands (adopted on 14 December 2016) [36 siden].
- Boer, Wim de, ‘Het volgen van Friese taalontwikkeling, flexibel en opbrengstgericht’, yn: *Levende Talen Magazine*, 2016, nr. 2, s. 22-25.
- *Oanfalsplan Frysk. Nei in fersterking fan de posysje fan it Frysk yn alle maatskiplike domeinen*, gearstald troch drs. S.T. Hiemstra (skriuwer Feriening Frysk ûnderwiis, einredaksje) yn de mande mei drs. P. Bergsma (Pedagogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy), dr. J. van der Bij (foarsitter Ried fan de Fryske Beweging), drs. T. Dykstra (foarsitter Feriening Frysk ûnderwiis), prof. dr. R. Salverda (direkteur Fryske Akademy), dr. R.W. Valk (skriuwer Ried fan de Fryske Beweging), Drachten/Ljouwert, 2de útwreide printinge 2008 [100 siden].
- Dykstra, T. (foars. FFU), ‘Krewearje foar in evaluaasjesysteem Frysk’, yn: *Swingel*, nû. 45, juny 2015, s. 6-8.
- Dykstra, T. (foars. FFU), ‘Emansipaasje of it hanthavenjen fan de status-quo?’, yn: *Swingel*, nû. 48, april 2016, s. 9-11.
- *Europees handvest voor regionale talen of talen van minderheden 2012-2014. Vijfde periodieke rapportage inzake de maatregelen door Nederland getroffen met betrekking tot de implementatie van het Handvest*, 2015.
- Hiemstra, Sytze T., ‘It Frysk yn it Spesjaal ûnderwiis; in ûnderwiistragedzje’ (Ús eigen Taal [19]), yn: *Nij Frisia. Tydskrift foar Fryske Striid en Skriftekennisse*, jrg. LXIV, nû. 2, juny 2016, s. 9-15.
- Kruse, O., *Anwendung der Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen in Schleswig-Holstein*. Bachelor-Thesis für die Laufbahnprüfung der Laufbahngruppe 2, 1. Einstiegsamt, Fachrichtung Allgemeine Dienste im Land Schleswig-Holstein eingereicht beim Fachbereich Allgemeine Verwaltung der Fachhochschule für Verwaltung und Dienstleistung Altenholz Studienjahrgang 2013/2016. Verfasser: Oliver Kruse, Erstkorrektor: Prof. Dr. Jochen Beutel; 60 siden.
- Kunz H., Fiete Pingel & Thomas Steensen, *Nordfriesland von A bis Z*. Bräist/Bredstedt: Verlag Nordfriisk Instituut, NF, 1998.
- Meuwissen, D.H.M., *Grondrechten. Behandeling van de grondrechten met hun juridische, maatschappelijke en filosofische achtergronden*, Utrecht/Antwerpen, 1984.
- Oeter, S., *Minderheitenpolitik und das bundesstaatliches System der Kompetenzverteilung. Kurzgutachten*. Universität Hamburg, Institut für Internationale Angelegenheiten, den 4. Dezember 2008 [16 siden].
- Oosterloo, A. & Harry Paus, *Frysk oan bod. Learplan Frysk foar it Primêr Underwiis*, Den Haag, okt. 2005.
- Vos, J.F., *Onderwijswetenschap en marxisme. De methodenstrijd in de sovjetonderwijswetenschap*, Groningen: H.D. Tjeenk Willink bv, 1976 (diss.).

Drachten, 24 jannewaris 2017,
drs. Sytze T. Hiemstra